

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ  
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Навчально-науковий інститут заочно-дистанційного навчання

Форма навчання заочна

Кафедра міжнародної економіки та міжнародних економічних відносин

Допускається до захисту

Завідувач кафедри

\_\_\_\_\_ А. АРТЕМЕНКО

« \_\_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2023 р.

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА**

*на тему* «Діяльність господарюючих суб'єктів у вільних економічних зонах:  
світовий та вітчизняний досвід»

*зі спеціальності* 292 Міжнародні економічні відносини

*освітня програма* «Міжнародний бізнес»

*ступеня* бакалавра

**Виконавець роботи Величко Надія Миколаївна**

\_\_\_\_\_  
(підпис, дата)

**Науковий керівник Франко Людмила Сергіївна**

\_\_\_\_\_  
(підпис, дата)

**Рецензент Юрченко Тетяна Олегівна**

*Полтава 2023*

## ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні засади діяльності вільних економічних зон.....	5
1.1. Виникнення, розвиток та причини популярності вільних економічних зон у світі.....	5
1.2. Класифікація вільних економічних зон.....	14
Висновки до розділу 1.....	22
Розділ 2. Особливості функціонування господарюючих суб'єктів у вільних економічних зонах різних країн світу.....	24
2.1. Вільні економічні зони в країнах Європи.....	24
2.2. Український досвід розвитку спеціальних економічних зон.....	33
Висновки до розділу 2.....	42
Розділ 3. Сучасні проблеми та перспективи розвитку спеціальних економічних зон в Україні.....	47
3.1. Особливості та проблеми державного регулювання діяльності спеціальних економічних зон в Україні.....	47
3.2. Задачі та перспективи подальшого розвитку спеціальних економічних зон в Україні.....	57
Висновки до розділу 3.....	68
Висновки.....	70
Список інформаційних джерел.....	77

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Вкрай складна економічна ситуація в Україні, спричинена війною, корупцією і, як наслідок, небажанням інвесторів вкладати ресурси через суттєві ризики, визначає необхідність пошуку інструментів подолання цих проблем. Безумовно цікавим в даному контексті є досвід провідних країн світу щодо створення вільних (спеціальних) економічних зон та територій пріоритетного розвитку. Вільні економічні зони часто називають дверима для іноземних інвестицій, технологій, досвіду управління. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність аналізу практики створення та функціонування вільних економічних зон, їх структури, позитивних та негативних результатів, а також доцільності їх заснування за поточних умов і обставин в Україні.

Проблематика вільних (спеціальних) економічних зон досліджувалася такими вченими як Підоричева І. [38, 39, 40], Ткач С. [53, 54], Мойсеєнко А. [34], Кіндзерський Ю. [25] та ін. При цьому, наприклад, особливості європейського досвіду із створення умов для функціонування суб'єктів господарювання у ВЕЗ, а також питання державного регулювання діяльності ВЕЗ заслуговують на додаткове, в певних аспектах глибше дослідження. Що і зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи.

**Метою кваліфікаційної роботи** є дослідження світового і вітчизняного досвіду діяльності суб'єктів господарювання у вільних економічних зонах. Відповідно до мети кваліфікаційної роботи, ставляться наступні завдання:

- охарактеризувати виникнення, розвиток та причини популярності вільних економічних зон у світі;
- описати основні класифікації вільних економічних зон;
- дати оцінку діяльності вільних економічних зон в країнах Європи;
- проаналізувати український досвід розвитку спеціальних економічних зон;
- розглянути особливості та проблеми державного регулювання діяльності спеціальних економічних зон в Україні;

- дослідити задачі та перспективи подальшого розвитку спеціальних економічних зон в Україні.

**Об'єктом дослідження** є вільні (спеціальні) економічні зони.

**Предметом дослідження** є діяльність господарюючих суб'єктів у вільних економічних зонах.

**Методи дослідження.** При написанні кваліфікаційної роботи використовувалися такі методи: аналізу та синтезу, порівняння, дослідження, статистичні та графічні методи, логічне узагальнення результатів при формулюванні висновку та інші; системно-класифікаційний для розуміння основних типів та видів вільних економічних зон; аналіз – для оцінки європейського досвіду розвитку ВЕЗ; системний аналіз – для визначення перспектив подальшого розвитку спеціальних економічних зон в Україні.

**Інформаційну базу дослідження** склали монографічна література, статті зарубіжних та українських учених у періодичних виданнях, електронні ресурси мережі Інтернет.

*Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.* Виконання кваліфікаційної роботи пов'язане з планом наукових досліджень Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки та торгівлі» на тему «Сучасні процеси глобалізації: рушійні сили, мегатренди, протиріччя» (0113U006220). Внесок автора полягає у висвітленні ролі вільних економічних зон в економіках європейських країн.

*Апробація результатів кваліфікаційної роботи.* Основні положення та одержані результати досліджень представлені на: The 11th International scientific and practical conference «Problems of the development of science and the view of society» Graz, Austria. International Science Group. (March 21 – 24, 2023).

*Публікації:* Величко Н.М., Франко Л.С. Вільні економічні зони: європейський досвід. «Problems of the development of science and the view of society»: матеріали the 11th International scientific and practical conference (Graz, March 21 – 24, 2023.) Graz, Austria. International Science Group. 2023 С. 71-73.

## РОЗДІЛ 1

### ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН

#### 1.1. Виникнення, розвиток та причини популярності вільних економічних зон у світі

Виникнення вільних економічних зон у світовому господарстві в середині ХХ ст. є відображенням нових економічних підходів і тенденцій, пов'язаних з пошуком шляхів розвитку окремих країн в умовах поглиблення процесів інтеграції у світовій економіці.

Один із перших термінів, що визначали суть вільної зони, – «вільний порт» (porto franko). У міру поширення механізму зон, модифікації цільової та функціональної спрямованості, цей понятійний ряд збільшувався, у тому числі й під впливом мовних особливостей держав засновниць. У результаті утворення, що має внутрішню цілісність, отримало значну кількість назв. Мається на увазі багатозначність понять, адже, за нашими підрахунками, існує близько 60 дефініцій, або лексем, на позначення цього утворення.

Різноманітність вільних економічних зон виражається у багатстві термінів. Останнім часом використовується понад 20 термінів для позначення того, що відоме, як експортні зони. У публікаціях зустрічаються такі терміни-синоніми: митна зона, вільна митна зона, вільна митна експортно-орієнтована зона, експортно-орієнтована зона, зовнішньоторгова зона, вільна економічна зона, вільна експортно-орієнтована зона, вільна експортна зона, вільна виробнича зона, вільна торгова зона, вільна зона, промислова експортно-орієнтована зона, інвестиційна зона, зона спільних підприємств, пільгова експортна зона, спеціальна економічна зона, безмитна торгова зона, безмитна зона, зона спільного підприємництва [35].

Найбільш поширені терміни «вільна економічна зона» (free economic zone) (ВЕЗ/FEZ) та «експортно-виробнича зона» (export processing zone) (ЕВЗ/EPZ).

Перший термін найбільш точно передає той ключовий момент, що характеризує зону як економічне, а не політичне, соціальне чи інше утворення з вільним (спрощеним та пільговим відносно норм господарського й митного законодавства приймаючої економіки) режимом підприємницької діяльності (рис. 1.1.).

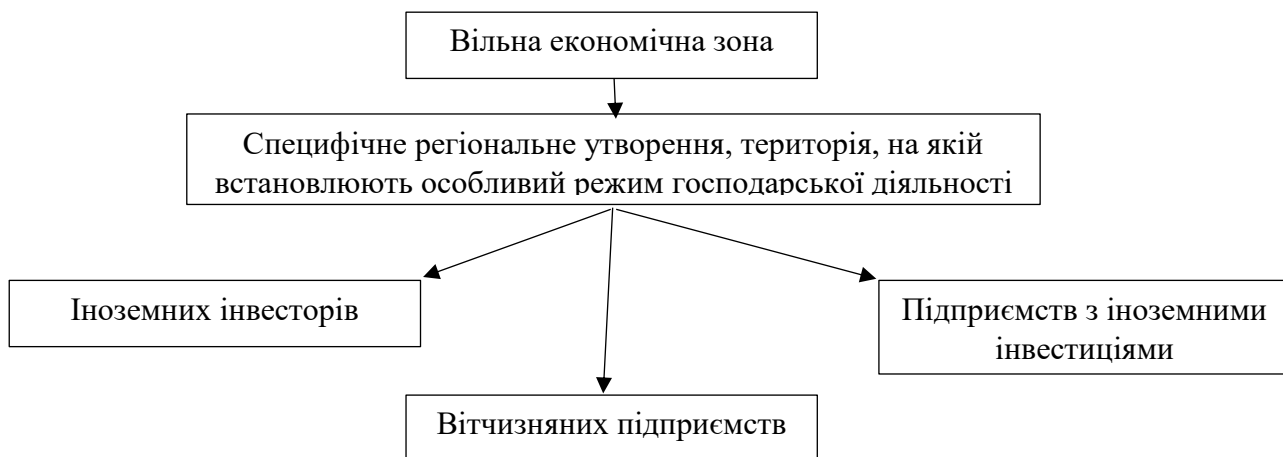


Рисунок 1.1. – Сутність вільних економічних зон

Джерело: складено автором на основі [35].

Другий термін – ЕВЗ – досить широко було популяризовано економічною наукою. Він найбільш активно використовується в практиці країн, що розвиваються. Крім того, термін ЕВЗ офіційно визнаний рядом міжнародних організацій, зокрема Міжнародною Організацією Праці, Центром ООН з Транснаціональних Корпорацій, Всесвітньою Асоціацією ЕВЗ (World export processing zone association), Світовим банком [11].

Існує багатоваріантність підходів щодо визначення самого утворення ЕВЗ. Власні трактування дає законодавство країн, що беруть участь у процесі зонування; містять їх також міжнародні угоди, наукові дослідження, документи міжнародних організацій, асоціацій тощо. Серед найбільш відомих визначень наведемо лише ті, що були сформульовані в постанові Ради Спільного Ринку від 04.03.1969 р., у VII додатку до Кіотської Конвенції від 18.03.1973 р., документах UNCTAD від 1975 р., Ради Спільного Ринку від 1988 р., у матеріалах Міжнародної організації праці, Центру ООН з ТНК, Всесвітньої Асоціації ЕВЗ. Усі вони, поділяючи єдину думку

щодо найважливіших суттєвих рис вільних зон, пропонують власне, оригінальне трактування.

Приміром, Центр ООН з ТНК трактує поняття експортної виробничої зони як «чітко визначеної промислової зони, де сформовано анклав безмитної торгівлі в митному та торговому режимі приймаючої країни і в якій іноземні підприємства, що виробляють в основному продукцію на експорт, отримують вигоду з наданих фіскальних пільг».

У VII додатку до Кіотської конвенції 1973 р. вільну зону (зону франко) визначено як «частину території країни, на якій товари розглядаються як об'єкти, що знаходяться за межами національної митної території, завдяки чому не підлягають звичайному митному контролю та оподаткуванню» [80].

Фахівці Світового банку вважають: спеціальна економічна зона – це територія з чітко визначеними межами, що, як правило, має кордони, один адміністративний центр та податкові пільги, що надаються підприємствам, які фізично розташовані на території зони. Також вони вирізняють, як різновид ВЕЗ експортно-промислові зони, що являють собою огорожену ділянку, яка створюється з метою розвитку промисловості, виробництва й експорту та має більш ліберальні, ніж усередині країни, податкову й економічну політику та законодавство [79].

Економічна література містить і таке визначення: «Вільна економічна зона – це складова частина господарського комплексу країни, спеціально визначена на даному етапі із загального економічного контексту як пріоритетна, що забезпечує розподіл і виробництво суспільного продукту, включаючи іноземний продукт, для досягнення при цьому конкретної мети в соціально-економічному розвитку держави».

Існують й інші тлумачення ВЕЗ:

– територія із чітко визначеними кордонами та особливими економічними умовами, які сприяють залученню прямих іноземних інвестицій, де компанії отримують податкові й митні пільги;

– територія, створена з метою стимулювання економічного розвитку країни за рахунок залучення інвестицій та розвитку торговельної системи;

– географічний регіон, у якому діють економічні закони, що відрізняються від загальноприйнятих усередині країни, запроваджені з метою залучення прямих іноземних інвестицій [81].

Що стосується суттєвих ознак ВЕЗ, то в науковій літературі теж немає єдиної думки щодо цього. Залежно від того, які риси досліджуваних територіально-господарських утворень визнаються основними, формуються й різні погляди на поняття та класифікацію ВЕЗ. Зокрема, у публікаціях «Центру ООН по Транснаціональним корпораціям» наголошується на існуванні 5 суттєвих ознак, що визначають ВЕЗ, а саме:

– інтеграція у світове господарство та підпорядковані їй цілі – нарощування експорту товарів та імпорту капіталів, залучення передових високих технологій, підготовка кадрів тощо;

– стимулювання розвитку місцевих факторів виробництва й забезпечення зміни існуючих на момент створення зони продуктивних сил та економічного потенціалу;

– формування особливих економічних відносин виробництва та розподілу продукту;

– здатність до дифузного розширення та розповсюдження власних меж (кордонів) на інші, пов'язані з нею безпосередньо або опосередковано господарські сфери, галузі, території;

– наявність чітко визначеного кордону.

Як вихідні критерії, що визначають віднесення тих або інших структур до вільних економічних зон, ми використовуємо:

– умовну екстериторіальність щодо митних кордонів та індиферентність до торгового режиму приймаючої держави;

– спрямованість на активізацію підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності;

– використання для власного розвитку зовнішніх фінансових ресурсів;

– особливий (відрізняється від загального, існуючого на території держави розташування) організаційно правовий режим.

Фактор активізації зовнішньоекономічних зв'язків є суттєвим, адже окрім ВЕЗ можуть існувати особливі територіальні утворення зі спеціальним режимом сприяння окремим видам підприємницької діяльності (так звані підприємницькі зони, зони розвитку тощо) на депресивних або інших територіях для безпосереднього заохочення національних виробників.

Підприємницькі та подібні до них зони, як правило, фізично не відокремлені від навколишніх територій, можуть розташовуватися в районах невеликих міст або на більш значних за площею «проблемних» територіях. Запровадження підприємницьких зон в основному пов'язане з політикою держави щодо підтримки співтовариств, спрямованою на використання внутрішніх ресурсів саморозвитку шляхом підвищення порівняльних переваг територій.

Як підтверджує практика, особливі територіальні утворення є важливою та ефективною формою сприяння економічному поживленню у пріоритетних галузях або сферах діяльності, засобом відновлення депресивних районів. Але, незважаючи на переважання внутрішніх ресурсів розвитку підприємницьких зон, вони об'єктивно будуть поступово підключатися до системи міжнародного поділу праці, науково-технічного обміну, процесів міжнародного руху капіталів.

Для вільних економічних зон характерні певні принципи формування безвідносно до типу та місця розміщення. Саме за цими принципами і визначається можливість віднесення окремих об'єктів до територіальних формувань даного типу.

Цілі створення вільних економічних зон полягають в необхідності вирішення нагальних проблем країни:

- залучення іноземних і вітчизняних інвестицій;
- стимулювання виробництва;
- досягнення збалансованості економічного розвитку відповідних регіонів країни;
- ефективного розміщення та використання їх матеріальних, трудових та інших ресурсів [7].

Перші відомості про ВЕЗ припадають на 166 р. до н. е., коли на острові Делос було створено порт вільної торгівлі. Панування товарних відносин і природна

спеціалізація окремих країн на виробництві різних видів товарів, прикордонне співробітництво регіонів у середні віки сприяли розвитку міжнародної торгівлі. Це, у свою чергу, спонукало держави до регламентації зовнішньоторговельних відносин через запровадження режимів митного контролю, стягнення податків та митних платежів [7].

Згодом уже в середні віки, практика ВЕЗ набула поширення у Європі, зокрема у Німеччині та Франції. Так, у 1510 році німецьке місто Гамбург офіційно отримало статус "порто-франко" (вільні гавані). Ця зона успішно діє до тепер, суттєво поліпшуючи економічну ситуацію у державі. Сьогодні Гамбурзький порт – це значна функціонально підготовлена територія (42 квадратні кілометри акваторії та 58 квадратних кілометрів суші) для цілодобового приймання, відправлення та обробки вантажів. Порт обслуговує 50 держав світу та 8-10 тисяч суден щорічно, майже 50 мільйонів тон вантажів [24].

У XVI ст. італійські купці почали «прищеплювати» у своїх морських портах принципи вільної, безмитної та неконтрольованої місцевою владою торгівлі, які були напрацьовані ще у Північному Причорномор'ї та на Кримському півострові. 1595 року італійська Генуя однією з перших проголосила статус вільного порту. З цього моменту зони порто-франко дуже швидко поширились у всьому світі.

Головна особливість порто-франко – це можливість складувати безмитно товари на їхніх територіях. У Південній Америці іспанський конкістадор Васко Нуньес де Бальбоа на Панамському перешийку, що розділяє два океани, заснував «комерційні порти».

Яскравим прообразом ВЕЗ як зони вільної торгівлі з численними точками у середньовічній Європі був Ганзейський Союз, який з XIII по XVIII ст. об'єднував 200 міст, що розташовувалися від Бергена до Новгороду. Як відомо, ініціатором цієї Спільки виступило місто Любек. Для учасників Ганзи були єдині принципи вільної торгівлі. Вантажні потоки транспортувалися безмитно, а німецькі купці домоглися від правителів більшості держав континенту певних пільг.

Відомо, що митна зона в Гібралтарі, так само як й зона порто-франко в Одесі були створені ще на початку XIX століття.

У США на основі спеціального закону 1934 р., прийнятого з приходом до влади президента Франкліна Рузвельта, функціонує більше 180 ВЕЗ, котрі там мають назву «зовнішньоторгових зон». Загальна кількість ВЕЗ у США зараз зросла до 300. Найбільш відомою і значною серед них є науково-технічна ВЕЗ «Силіконова долина» [35].

ВЕЗ як достатньо нове явище у світовій економіці в сучасному їх вигляді з'явилися на початку 70-х років минулого століття у країнах Південно-східного азіатського регіону. Незабаром ці країни надбали назву «азіатських тигрів», завдяки їх економічному стрибку за рахунок досягнення найбільш високих у світі темпів розвитку господарств.

1 січня 1970 р. Південна Корея, одною з перших у світі, прийняла закон про утворення вільної економічної зони. У 90-і роки за темпами економічного зростання світовим лідером став Китай, в якому сьогодні успішно працюють 5 особливих економічних регіонів, котрі ще у 1980 р. отримали пільги ВЕЗ. Окрім цього, 14 міст Китаю отримали статус відкритих приморських територій.

У Китаї сьогодні успішно працюють шість особливих економічних регіонів: з 1980 р. – Шеньчжень, Чжухай, Шаньтоу, Сямень, острів Хайнань, з 1990 р. – Пудун в Шанхаї. 14 міст набули статусу відкритих приморських територій. З 1985 р. розпочато створення відкритих економічних зон у дельтах рік Янцзи, Чжунцзян, у провінціях Фуцзянь, Хебей, а також на Шаньдунському та Ляодунському півостровах. У 80-90 рр. в економічні регіони, створені 20 років тому, було інвестовано 22 млрд. дол. Окрім дешевої робочої сили, широкого споживчого ринку, вкладники отримали низку різних пільг. По-перше, їх звільнено від податку на імпорт обладнання, яке ввозиться для здійснення інвест-проектів. По-друге, протягом перших двох років роботи компанії не сплачують прибутковий податок. По-третє, підприємства, що функціонують у сфері точних технологій, перераховують до бюджету лише 50% податку протягом перших восьми років. Передбачено й інші суттєві пільги. Наприклад, якщо прибуток інвестується у підприємство, а продукція якого йде на експорт, або якщо підприємство застосовує передові технології, тоді податок на реінвестовану суму повертається державою

повному обсязі.

З метою стимулювання загального внутрішнього промислового виробництва, у Бразилії було засновано вільна економічна зона індустріального типу «Манаус» на найбільшій території 3,6 млн. км<sup>2</sup> у Амазонії, ядро якої становили 30 сировинних і паливно-енергетичних галузей. ВЕЗ «Манаус» було надано державою значних пільг. В Амазонії та інших регіонах країни створено 180 тис. робочих місць. Дешева продукція, вироблена у зоні, споживається у самій Бразилії, і це позитивно впливає на процес загального оздоровлення національної економіки.

Певну роль локомотива у господарстві ОАЕ виконує і вільна економічна зона «Джабаль-Алі», яка була заснована у 1985 р. неподалік Дубайського морського порту. Нині у зоні працюють понад 800 західних компаній. Відповідно до існуючих правил діяльності «Джабаль-Алі», мінімальний капітал для початку роботи в зоні має становити 1 млн. драхм (1 дол. США дорівнює 3,36 драхми). Переваги, що надаються тут закордонним інвесторам, є значними: 100% вкладеного капіталу може належати іноземцям; відсутнє оподаткування; дозволено 100% репатріацію капіталу та прибутку. До того ж, «Джабаль-Алі» розташована у вигідному географічному регіоні – середня точка між Сходом та Заходом. А сама зона отримує прибуток від щоденного функціонування порту, оренди землі та адмінбудівель, переданих закордонним компаніям. Іноземні вкладники, що діють у зоні, відіграють значну роль у розвитку економіки Дубая, включаючи насамперед сектори банківських та страхових послуг, ринку споживчих товарів.

Немає точних даних щодо кількості функціонуючих ВЕЗ у країнах Західної Європи. Відомо те, що європейці насамперед віддають перевагу не створенню виробничих економічних зон, а заснуванню технопарків. Найбільше їх працює у Голландії, Німеччині та Великій Британії.

Серед бувших соціалістичних держав першою розпочала створювати вільні економічні зони Югославія в 1963 році. Їх досвід перейняли: у 1978 р. – Румунія, у 1979-1980 рр. – Китай, у 1982 р. – Угорщина, у 1987 р. – Болгарія, у 1988 р. – Польща, у 1969 р. – В'єтнам. Починаючи з 1990 р., в республіках

колишнього Союзу проголошено про наміри створення вільних економічних зон, зокрема в Україні, Казахстані, Киргизстані, Білорусії, Грузії, Латвії, Естонії [24].

Вільні економічні зони довели свою ефективність у багатьох країнах світу. Однак у ряді місць вони не відбулися або тривалий час залишалися збитковими. Подібні явища відбувалися з політичних, економічних та організаційних причин. Загострення політичної ситуації, перехід політичної кризи у військову стадію дестабілюють ситуацію в країні і не сприяють припливу та нормальному функціонуванню іноземного капіталу. Навпаки, він йде з цих країн. Так було в Ліберії, Гватемалі та деяких інших країнах. До економічних обставин можна віднести відсутність достатніх матеріальних умов, необхідних для функціонування вільної зони.

Так трапилося на Філіппінах, де зону створили в регіоні, в якому не було необхідної кількості робітників і який не мав розвиненої інфраструктури. Не меншим гальмом у розвитку економічних зон є й різноманітні організаційні негаразди: складні процедури реєстрації іноземного капіталу, відсутність кваліфікованої реклами та інших деструктивні чинники.

Отже, виходячи з вищевикладеного, вільну економічну зону можна визначити як просторово обмежену частину території держави, у межах якої встановлюється особливий режим підприємницької діяльності для забезпечення цілеспрямованого економічного розвитку території шляхом активізації зовнішньоекономічних зв'язків.

Таким чином, слід зазначити, що вільні економічні зони доволі поширені в світі, мають власну історію, неоднозначну соціально-економічну результативність.

Вдала адаптація ВЕЗ до специфіки національного господарства, рівня його розвитку та державної стратегії соціально-економічного зростання можуть сприяти динамічному прогресу країни.

Аналізуючи викладений матеріал, можна стверджувати, що впровадження та використання вільних економічних зон є дуже успішним напрацюванням в

системі ринкових ідей, допомагає розвитку здорової конкуренції, створює нові й ефективні моделі управління виробництвом, експортом та інноваціями, а відтак, є запорукою ефективного економічного зростання.

## 1.2. Класифікація вільних економічних зон

Розуміння природи вільних (спеціальних) економічних зон нерозривно пов'язано з їх класифікацією. ВЕЗ можна поділяти на типи, в залежності від видів господарської діяльності, рівнем організації, національною ознакою, рівнем інтеграції до національної економіки, розташування відносно державного кордону, характеру об'єкта зонування, масштабу та значущості вирішуваних завдань, функціональної спрямованості і т.д.

Так, за видами господарської діяльності ВЕЗ бувають таких типів:

Торгова зона (ТЗ) – територія, виведена за межі національної митної території. Усередині проводяться операції зі складування товарів та їх передпродажну підготовку (упаковка, маркування, контроль якості тощо). Відрізняються досить швидкою окупністю. Основні види:

- вільні порти;
- вільні міста;
- зони вільної торгівлі;
- вільні митні зони;
- магазини безмитної торгівлі.

Наприклад, зони вільної торгівлі (ЗВТ) поширені у США. Вони розташовані на їх території, але юридично перебувають поза їх митним простором. Найперші ЗВТ були створені у 1934 р. для активізації участі США у світовій торгівлі. Це був складний період Великої депресії, і створенням ЗВТ передбачалось, крім іншого, знизити рівень безробіття у країні. Нині основним стимулом створення таких зон є

можливість суттєвого зниження тарифів на імпортовані деталі та компоненти для низки галузей (найяскравіший приклад – автомобільна промисловість) [35].

Магазин безмитної торгівлі (дьюті-фрі, англ. duty free shop, duty free store) – магазини, що продають товари за ціною, що не включає деякі види акцизів, зборів, а також ПДВ за умови, що ці товари будуть вивезені з країни [27]. За даними Всесвітньої асоціації Tax Free (Tax Free World Association, TWFA), в 2011 році загальний обсяг безмитної торгівлі в світі склав 46 млрд. дол. США, з них 35% припало на Азіатсько-Тихоокеанський регіон, 34% на Європу і 23% на Північну і Південну Америку. З проданих товарів 31% склали парфумерія і косметика, 17% – алкоголь [64].

Промислово-виробнича зона (ПВЗ) – частина національної митної території, усередині якої налагоджено виробництво конкретної промислової продукції; у своїй інвесторам надаються різні пільги. Часто може служити цілям експортного орієнтування чи імпортозаміщення. Основні види:

- зона однієї галузі;
- зона одного підприємства;
- експортно-виробнича зона;
- промисловий парк.

Так, наприклад, початок сучасних експортно-виробничих зон в Європі поклала зона аеропорту Шеннон (Ірландія). Пізніше концепція ЕВЗ найбільше використовувалась у країнах, що розвиваються, особливо у тих державах Азії, які недавно пройшли стадію індустріалізації [35].

Зони підприємств є популярними у США, це спеціальні території, в яких діючі підприємства отримують від місцевої, влади штату чи федеральної влади певні преференціальні права. Вони створюються в районах великих міст, які є економічно депресивними, із високим рівнем безробіття і зазвичай займають площу в кілька квадратних кілометрів [35].

Техніко-впроваджувальна зона (ТВЗ) – територія, виведена за межі національної митної території, всередині якої розміщуються науково-дослідні, проектні, конструкторські бюро та організації. Націлені на розробку НДДКР та

комерціалізацію результатів. Деякі види:

- технопарк;
- технополіс.

Процес активного поширення науково-технологічних парків заслуговує особливої уваги. Цей процес відрізняється високою синхронністю протікання у різних країнах. Такі утворення називають по-різному («технопарки», «національні центри», «технополіси» та ін.). Наукові парки являють собою райони з підвищеною концентрацією високотехнологічних підприємств, розташованих поблизу великих наукових закладів. До необхідних передумов створення наукових парків (НП) належать: велика кількість інноваційних ідей, доступ до джерел венчурного капіталу, інфраструктура, привабливі умови життя та відпочинку [49].

В Японії програма «Технополіс» стала третьою урядовою концепцією розвитку міст. Дві попередніх концепції територіальних виробничих утворень – концепції промислових (1960-ті роки) та інформаційних міст - були безуспішними, насамперед через фінансові ускладнення. Технополіс – це місто та прилегла до нього територія, де в органічній єдності розташовані підприємства високотехнологічних галузей промисловості, наукові заклади, ВНЗ, що готують для технополіса наукові й інженерні кадри, та житлова забудова [35].

Сервісна зона – територія з пільговим режимом для фірм, зайнятих наданням фінансових та нефінансових послуг (експортно-імпортними операціями, операціями з нерухомістю, перевезеннями). Основні види:

- зона вільних банківських послуг;
- зона вільних фінансових послуг;
- зона вільних страхових послуг;
- зона вільних туристично-рекреаційних послуг;
- офшорна зона.

Так, особливістю офшорних зон (від англ. off shore – «поза берегом») є створення для підприємців сприятливого валютно-фінансового та фіскального режимів, високий рівень законодавчої гарантії банківської та комерційної

секретності, лояльність державного регулювання [31]. Також їх називають офшорними центрами, безподатковими зонами, податковими притулками, податковими гаванями [32]. Термін офшорна зона загалом має на увазі будь-яку країну з низькою або нульовою податковою ставкою на всі або окремі категорії доходів, певний рівень банківської або комерційної секретності, мінімальну або повну відсутність резервних вимог центрального банку або обмежень у конвертованій валюті [33]. Крім того, більшість офшорних зон має відносно прості вимоги з ліцензування й регулювання фінансових компаній та інших фірм. Особливістю офшорної юрисдикції є поширення пільгового режиму виключно на нерезидентні компанії (тобто такі, які не здійснюють діяльність на території юрисдикції) і, що найважливіше, забезпечення ефективного режиму фінансової секретності [6].

Загальна класифікація вільних (спеціальних) економічних зон за функціональною ознакою подана на рис. 1.2.

Комплексні зони – це зони з пільговим режимом господарської діяльності на території окремого адміністративного району. Це зони вільного підприємництва у Європі, Канаді, сформовані депресивних районах, спеціальні економічні зони у Китаї, території особливого режиму у Аргентині, Бразилії.

За рівнем організації:

Територіальні ВЕЗ – пільги надаються на конкретній території, часто є розвинена інфраструктура. Їхні види:

- Анклавні зони – ліберальна політика, але лише в області одного регіону, що знижує їх зв'язки з іншими регіонами країни. Бувають часто вільними портами, зонами вільної торгівлі (відрізняти від ЗВТ-ступінь інтеграції!), експортно-виробничі зони.

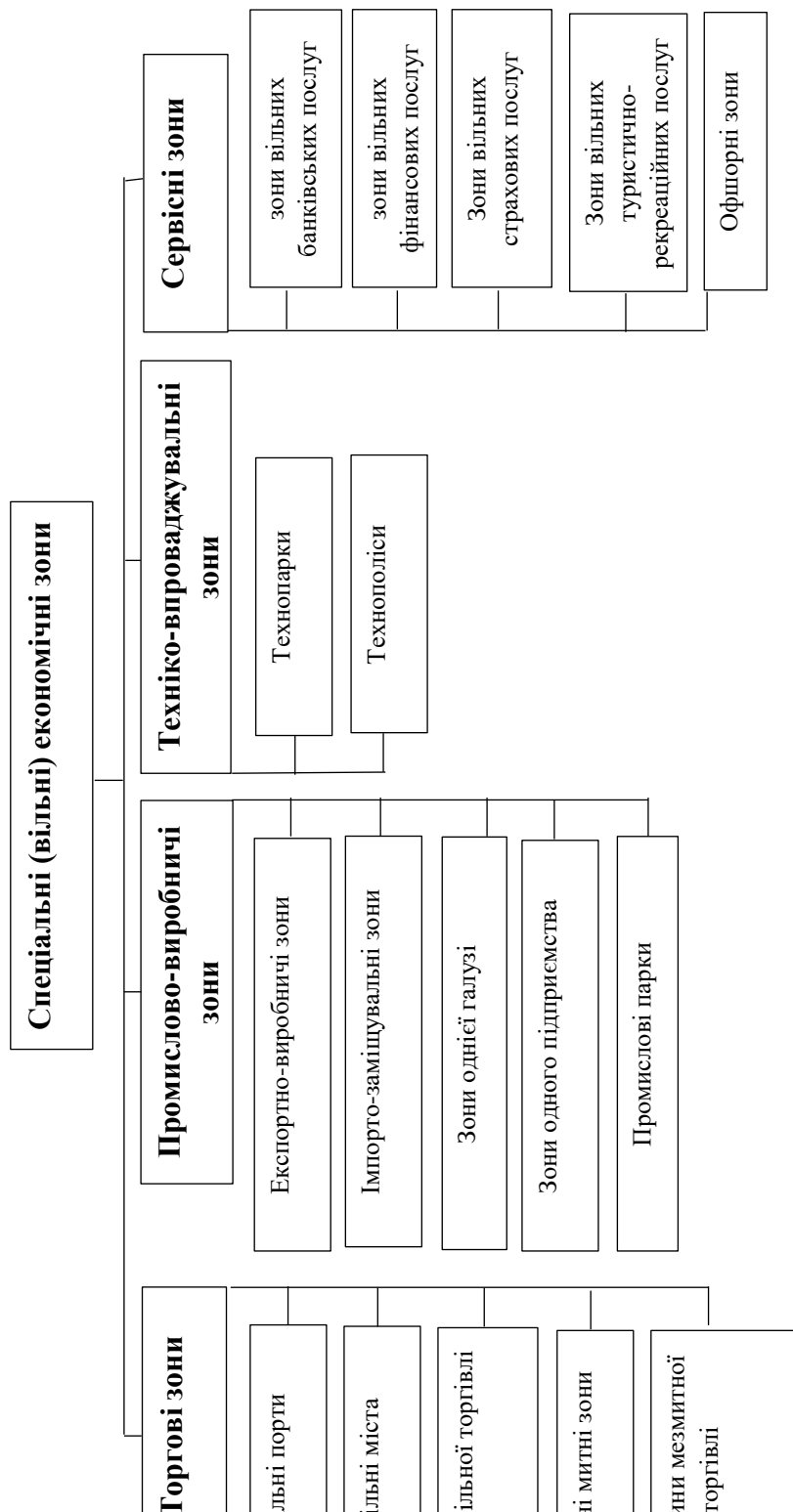
- Відкриті зони існує політика митного контролю, але немає такого особливого обмеження, що робить їх більш пов'язаними з іншими регіонами. Часто бувають комплексними зонами, зонами послуг: фінансових, туристично-рекреаційних.

Функціональні ВЕЗ - пільги надаються під конкретну діяльність, причому

розміщуватися підприємство може бути будь-де країни. За фактом, компаніям надається вільний економічний режим, залежно від того, в які сфери має намір держава залучати компанії. Часто бувають експортно орієнтовані компанії.

Територіально-функціональні ВЕЗ є ознаками обох попередніх типів зон.

За рівнем інтеграції до національної економіки:



сунок 1.2. – Класифікація спеціальних (вільних) економічних зон за функціональною ознакою

- Зони, вбудовані в національну економіку. Орієнтир – розвиток зв'язків із галузями національної економіки, які не входять до зони; допомога у вирішенні проблеми експортного виробництва; підвищення технологічного рівня виробництва; підвищення якості продукції; задоволення внутрішніх потреб. Бувають часто комплексними, техніко-впроваджувальними та ін.

- Анклавні (експортно-орієнтовані). Виробництво орієнтоване експорт і поповнення валютної виручки, а зв'язок із внутрішньою економікою мінімальна. Тобто робота у рамках програм збуту товарів на зовнішньому ринку. Бувають часто торговельними та промислово-виробничими: зони одного підприємства, експортно-виробничі зони, різні високотехнологічні компанії.

За принципом національності:

- Національні – діючі в рамках однієї держави.
- Транскордонні – діють у рамках двох і більше держав. Приклади:

За системами пільг:

Податкові «канікули» – часткове або повне звільнення інвесторів від сплати податків на власність та майно, ПДВ тощо.

Торгові, або митні (імпортні) пільги – часткове або повне звільнення від імпортних мит на напівфабрикати, сировину тощо, що ввозяться для використання всередині зони;

Митні (експортні) пільги – часткове або повне звільнення від експортних мит на виготовлену всередині зони продукцію.

Фінансові пільги – інвестиційні субсидії, державні пільгові кредити, знижені ставки на оплату комунальних послуг та оренду виробничих приміщень.

Адміністративні пільги – спрощений порядок реєстрації підприємств, спрощений порядок в'їзду-виїзду іноземних громадян, безперешкодне вивезення правомірно отриманого прибутку іноземними громадянами за кордон.

Згідно з Законом України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» [42] в Україні залежно від господарської спрямованості та економіко-правових умов діяльності можуть створюватися такі ВЕЗ:

Зовнішньоторговельні зони – частина території держави, де товари іноземного походження можуть зберігатися, купуватися та продаватися без сплати мита і митних зборів, або з її відстроченням. Створюються ці зони з метою активізації зовнішньої торгівлі (імпорт, експорт, транзит) за рахунок надання митних пільг, послуг щодо зберігання і перевалки вантажів, надання в оренду складів, приміщень для виставочної діяльності, а також послуг щодо доробки, сортування, пакування товарів тощо. Форми їх організації: вільні порти («порто-франко»), вільні митні зони (зони франко), митні склади.

Комплексні виробничі зони – частина території держави, на якій запроваджується спеціальний (пільговий податковий, валютно-фінансовий, митний тощо) режим економічної діяльності з метою стимулювання підприємництва, залучення інвестицій у пріоритетні галузі господарства, розширення зовнішньоекономічних зв'язків, запозичення нових технологій, забезпечення зайнятості населення. Вони можуть мати форму експортних виробничих зон, де розвивається, насамперед, експортне виробництво, орієнтоване на переробку власної сировини та переважно складальні операції та імпорто-орієнтованих зон, головна функція яких – розвиток імпорто-заміщувальних виробництв.

Науково-технічні зони – ВЕЗ, спеціальний правовий режим яких орієнтований на розвиток наукового і виробничого потенціалу, досягнення нової якості економіки через стимулювання фундаментальних і прикладних досліджень з подальшим впровадженням результатів наукових розробок у виробництво. Вони можуть існувати у формі регіональних інноваційних центрів - технополісів, районів інтенсивного наукового розвитку, високотехнологічних промислових комплексів, науково-виробничих парків (технологічних, дослідницьких, промислових, агропарків), а також локальних інноваційних центрів та опорних інноваційних пунктів.

Туристично-рекреаційні зони – вільні економічні зони, які створюються в регіонах, що мають багатий природний, рекреаційний та історико-культурний потенціал, з метою ефективного його використання і збереження, а також активізації підприємницької діяльності (в тому числі із залученням іноземних інвесторів) у

сфері рекреаційно туристичного бізнесу.

Банківсько-страхові (офшорні) зони – це зони в яких запроваджується особливо сприятливий режим здійснення банківських та страхових операцій в іноземній валюті для обслуговування нерезидентів. Офшорний статус надається банківським та страховим установам, які були створені за участю лише нерезидентів і обслуговують лише ту їхню підприємницьку діяльність, що здійснюється за межами України.

Зони прикордонної торгівлі – частина території держави на кордонах із сусідніми країнами, де діє спрощений порядок перетину кордону і торгівлі.

Крім вищезазначених, в Україні можуть створюватися ВЕЗ інших типів, а також комплексні спеціальні (вільні) економічні зони, які поєднують у собі риси та елементи зон різних типів [7].

Вибір варіанта організації ВЕЗ визначається двома основними критеріями: економічна ефективність та оптимальне поєднання типових елементів із специфічними умовами конкретного об'єкта [49].

Отже, кожна економічна зона повинна розглядатися як система, відкрита для зовнішнього економічного середовища та пов'язана з багатьма різноманітними каналами. Практика підтверджує, що найефективнішими є зони-острови (Шрі Ланка, Маврикій, Хайнань і т. п.). Географічна ізольованість подібних зон надійно захищає їх, особливо на початковій стадії розвитку, і тим самим підвищує шанс виживання цих «острівців податкового раю» у суворому економічному просторі.

Найвища ефективність зон відповідає оптимальній стратегії використання ресурсів, насамперед, інвестиційних. Окрім «ресурсної» складової, у структурі ефективності треба враховувати «режимну» складову: економічний комфорт у зоні формується національним поєднанням найрізноманітніших пільг: податкових, валютних, митних і т.д.

Процес встановлення зон преференційного режиму неминуче трансформує у часі простір економіки. Тому до зон ставляться такі вимоги, як суперечність макроекономіці країни та її торговій політиці, територіальна компактність,

нерозмитість кордонів.

Таким чином, в залежності від поставлених цілей, наявних ресурсів та географічних, демографічних, економічних і політичних особливостей країн, створюються торгові, промислово-виробничі, техніко-впроваджувальні або сервісні зони.

Особливий режим вільної економічної зони може поширюватись як на цілий регіон країни або її місто, так і на окремо взяте підприємство або навіть магазин чи склад. Переважно, вільні економічні зони створюються в межах однієї країни, хоча існують приклади подібних міжнародних утворень. Основними цілями створення вільних економічних зон є: розвиток міжнародної торгівлі, виробництва товарів з їх подальшим експортом, імпортозаміщення, створення додаткових робочих місць, порятунком економік депресивних регіонів тощо.

## **Висновки до розділу 1**

Вільну економічну зону (ВЕЗ) можна визначити як просторово обмежену частину території держави, у межах якої встановлюється особливий режим підприємницької діяльності для забезпечення цілеспрямованого економічного розвитку території шляхом активізації зовнішньоекономічних зв'язків.

Слід зазначити, що вільні економічні зони доволі поширені в світі, мають власну історію, неоднозначну соціально-економічну результативність. Вдала адаптація ВЕЗ до специфіки національного господарства, рівня його розвитку та державної стратегії соціально-економічного зростання можуть сприяти динамічному прогресу країни.

Можна стверджувати, що впровадження та використання вільних економічних зон є дуже успішним напрацюванням в системі ринкових ідей, допомагає розвитку здорової конкуренції, створює нові й ефективні моделі управління виробництвом, експортом та інноваціями, а відтак, є запорукою ефективного економічного

зростання.

В залежності від поставлених цілей, наявних ресурсів та географічних, демографічних, економічних і політичних особливостей країн, створюються торгові, промислово-виробничі, техніко-впроваджувальні або сервісні зони.

Особливий режим вільної економічної зони може поширюватись як на цілий регіон країни або її місто, так і на окремо взяте підприємство або навіть магазин чи склад.

Переважно, вільні економічні зони створюються в межах однієї країни, хоча існують приклади подібних міжнародних утворень.

Основними цілями створення вільних економічних зон є: розвиток міжнародної торгівлі, виробництва товарів з їх подальшим експортом, імпортозаміщення, створення додаткових робочих місць, порятунк економік депресивних регіонів тощо.

## РОЗДІЛ 2

### ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ У ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОНАХ РІЗНИХ КРАЇН СВІТУ

#### 2.1. Вільні економічні зони в країнах Європи

Вільні економічні зони в Європі отримали значне поширення, оскільки вони залучені у міжнародний поділ праці та світогосподарські зв'язки. Європейські ВЕЗ орієнтовані на залучення національного приватного капіталу і встановлення сприятливого інвестиційного клімату для місцевих підприємців. Вони є досить різноманітними, але найбільшого поширення набули саме зони вільної торгівлі, офшорні та комплексні зони.

В кількісному співвідношенні превалюють зони вільної торгівлі, які виникли там іще в XIX столітті. Початково вони сформувались у морських портах, наприклад, в Німеччині це Бремен, Гамбург, Кіль, Емден та ін. В цих зонах здійснювались розвантаження, навантаження, перевантаження, зберігання, сортування, маркування, продаж товарів. Організовувалися виставки товарів, ремонт суден, надавалися послуги, пов'язані із зовнішньоторговельною діяльністю.

В Італії превалювала така форма ВЕЗ як безмитні склади (в Неаполі, Генуї, Варі, Ліворно, Палермо, Римі). Також там функціонує зона вільного порту міста Трієст. На його території від мит та інших зборів звільнені товари, які надходять до порту морем. Це сприяє розвитку торгівлі між Італією та іншими країнами Середземномор'я [20].

В Іспанії перша зона вільної торгівлі «Кадіс» була створена ще в 1929 р. для розвитку внутрішньої та транзитної торгівлі, активації зовнішньоторговельних операцій та розвитку орієнтованої на експорт промисловості.

Широко розповсюдженими в Західній Європі є спеціальні магазини дьюті фрі – різновид зон вільної торгівлі. Ці магазини знаходяться у великих аеропортах

регіону та мають екстериторіальність, що дозволяє безмитно ввозити товари.

Різновидом комплексних зон є підприємницькі зони, що розташовані переважно в депресивних регіонах. Наприклад, в Йоркширі та Мідленді – вугільні басейни Великобританії, що страждають від економічного спаду та безробіття. Підприємницькі зони тут були створені для того, аби оживити економічну діяльність депресивних регіонів через надання фінансово-кредитних та податкових пільг місцевим підприємствам. Подібні зони діють і у Франції.

В західноєвропейських країнах також поширені техніко-впроваджувальні зони, що більш відомі як науково-промислові парки, технопарки або наукові парки [9]. Вони спочатку з'явилися у Британії, згодом наприкінці 1970х рр. – у Бельгії та Франції, проте їх функціонал розрізняється. Наприклад, у Франції вони орієнтуються на опіку малого бізнесу, а в Німеччині – на створення малих наукомістких фірм, передачу технологій у промисловість, обмін технологіями між компаніями.

Одним з видів вільних економічних зон є офшорні центри, що також активно діють на території Європи. Це країни та території, що здійснюють реєстрацію іноземних компаній із пільговим режимом оподаткування. До таких зон відносяться острови Кіпр, Мен, Гернсі, Джерсі, Гібралтар, а також Ірландія, що довгий час обслуговували інтереси як європейського бізнесу, так і компаній з США, Канади, Японії. Частіше за все такі зони розташовуються на територіях, що мають вигідну географічну локацію, розвинуту транспортну і телекомунікаційну мережу, наближені до торговельних та фінансових центрів.

У Румунії з 2007 р. вільною економічною зоною є порт Констанца. Зиск від цієї зони такий самий, як і в Італії – розвиток торгівлі з країнами Чорноморсько-Середземноморського басейну. В цьому порті від митного декларування звільнені транзитні товари, також діє звільнення від платежів на імпордне обладнання, апаратуру і транспортні засоби (крім легкових автомобілів) [20].

Розглянемо досвід окремих європейських країн щодо створення та розвитку вільних економічних зон.

«Першопрохідником» у створенні ВЕЗ у Європі виявилася Ірландія. Коли

першу вільну економічну зону було встановлено в Шеннонському аеропорті в 1959 р., в світі це не привернуло значної уваги. Але тепер три чверті країн світу мають принаймні одну подібну зону, і їх кількість постійно збільшується.

Вільна економічна зона Шеннон – наочний приклад успішного функціонування та грамотного управління ВЕЗ. Наявність вільної економічної зони підвищила інвестиційну привабливість ірландської економіки. На території ВЕЗ Шеннон було відкрито філії транснаціональної корпорації Intel, що спеціалізується на електроніці та інформаційних технологіях. Це перетворило Ірландію на технологічного гіганта, допомогло країні зайняти вагомую нішу у сфері технологій.

На даний час у зоні аеропорту Шеннон виробляють електричне обладнання, бурові установки, промислові алмази та товари широкого вжитку. Тільки її річний експорт перевищує 1 млрд дол. США. Та й сам Шеннон перетворився на процвітаюче місто. Згодом виникла дочірня компанія Shannon Development, яка займається розробкою проектів у ВЕЗ на замовлення різних держав (зокрема, в Азії, Африці та Латинській Америці).

Ірландські нерезидентні компанії активно тут реєструвалися до 1999 р., коли в рамках гармонізації податків у ЄС нульове оподаткування нерезидентних компаній було скасовано. Тим не менш, і після 1999 р. Ірландія залишається привабливою юрисдикцією для підприємців, яким потрібна престижна компанія в країні-члені ЄС з помірним режимом оподаткування: з 2003 р. ВЕЗ у Шенноні перестала пропонувати преференційне оподаткування, зате податок на прибуток став лише 12,5%. Це одна із найнижчих ставок у ЄС.

Вільні економічні зони у їхньому класичному розумінні повністю відсутні на території Великобританії. Проте до такого роду зон можна віднести зони підприємництва, що визначаються як спеціально позначена частина території Великобританії, де передбачається, що вироблені поза країнами-членами Євросоюзу товари знаходяться поза митною територією ЄС.

Варто також зазначити, що в зоні дозволено здійснювати такі види дій над товарами, що знаходяться в межах її території, як зберігання, фасування та переробка товарів із застосуванням технологій, а також знищення товарів. Якщо

товари вивозяться з ВЕЗ на ринки країн Євросоюзу або використовуються і споживаються безпосередньо в зоні, виникає необхідність сплачувати як імпортне мито, так і ПДВ. У подібних зонах у Великій Британії не застосовуються інші податкові пільги, зокрема місцеві.

Одна з відомих європейських країн із досвідом успішного функціонування ВЕЗ – Нідерланди, де створено 12 експортно-виробничих зон з обсягом залучених інвестицій у 540 млн. дол. США з інвестиціями із Нідерландів, Великобританії, США, Японії, Тайваню, Республіки Корея. Провідні галузі: виробництво текстильної продукції, біотехнологій, хімічної продукції, електронних компонентів, продовольства та напоїв, обладнання, фармацевтичної продукції, точного обладнання, телекомунікаційного обладнання.

У Нідерландах ВЕЗ розташовуються на Антильських островах, що є частиною Королівства Нідерланди. Такі зони функціонують на острові Кюрасао, де сконцентровано більшу частину економіки Нідерландських Антильських островів. ВЕЗ «Промисловий парк Брівенгат», економічна зона порту Віллемстад, а також аеропортова ВЕЗ, що знаходиться поряд з міжнародним аеропортом Кюрасао, це ті три зони, що існують нині на вказаній території.

Згідно із законодавством Нідерландів, в межах ВЕЗ товари можуть бути дороблені, упаковані, піддані іншій обробці та відправлені на зберігання.

В Польщі спеціальні економічні зони почали виникати в 90-х роках минулого століття. Це був один з напрямків виходу з потужної кризи, яка тоді була характерною для економіки країни. Значна частина промислових підприємств перебувала в державній власності, і вони не могли пристосуватись до умов переходу на ринкову систему господарювання. Значна їх частина збанкрутувала, інші пройшли реструктуризацію, що потягнуло за собою масові звільнення робітників. Особливо це стосувалося невеликих міст, де часто занепад одного чи кількох великих підприємств загрожував тривалою економічною стагнацією та високим безробіттям у межах цього регіону [38].

Одним з напрямів виходу з цієї кризової ситуації стало створення в депресивних областях спеціальних економічних зон, що мало на меті допомогти їм

вийти з кризи, привабити закордонних інвесторів, а також зробити більш конкурентоспроможними щодо інших регіонів.

Сьогодні у Польщі функціонують 14 спеціальних економічних зон: Камінногурська, Катовіцька, Костжинсько-Слюбіцька, Краківська, Легніцька, Лодзька, Мелецька, Поморська, Слупська, Стараховіцька, Сувальська, Тарнобжезька, Валбжинська, Вармінсько-Мазурська. Вони суттєво відрізняються за розмірами, кількістю зайнятих, видами діяльності, інфраструктурою тощо. Усі зони мають диференційовану систему пільг, зокрема звільнення від податку на прибуток, а також від податку на нерухомість. Інвестор, який здійснює свою діяльність у СЕЗ, може не платити прибуткового податку навіть кільканадцять років, поки не відшкодує значної частки (до 50 %) вкладених інвестиційних коштів або дворічних витрат на зарплату працівникам. Що менш економічно розвинений регіон і що вище безробіття, то більшими є податкові пільги.

Крім того, фірмам, котрі інвестують у спеціальні економічні зони, надаються на пріоритетних правах та за зниженими цінами земельні ділянки, виробничі споруди тощо. У табл. 2.1 наведено дані щодо зростання обсягів інвестицій та кількості нових робочих місць за десять років у Польщі.

**Таблиця 2.1– Динаміка показників функціонування спеціальних економічних зон у Польщі**

Роки	Показники			
	Обсяг інвестицій, млрд. злотих	Темпи приросту інвестицій за роками, %	Кількість робочих місць, тис.	Темпи приросту робочих місць за роками, %
2012	4,66	113,4	74,6	26,4
2013	5,78	24,1	112,2	50,5
2014	9,72	68,2	146,4	30,5
2015	10,66	9,6	182,4	24,6
2016	10,62	-0,3	210,5	15,5
2017	9,88	-6,9	208,0	-1,2
2018	6,63	-32,9	224,0	7,7
2019	6,45	-2,8	240,8	7,5
2020	6,16	-4,4	247,5	2,8
2021	7,31	18,6	266,7	7,8
2022	7,86	7,5	287,3	7,7

Джерело: [25]

Загалом можна констатувати, що за 2012-2022 рр. обсяги інвестицій у спеціальні економічні зони Польщі зросли з 19,9 до 101,0 млрд злотих, тобто на 407 %. Зацікавлює також розподіл інвестицій у польську економіку за країнами світу за той самий період (табл. 2.2).

**Таблиця 2.2– Країни-інвестори у ВЕЗ Польщі**

№	Країна	Обсяги інвестицій у ВЕЗ за країнами (млрд. злотих)	Частка інвестицій, %
1	Польща	15,25	18,81
2	Німеччина	13,57	16,73
3	США	12,44	15,34
4	Японія	11,22	13,84
5	Італія	6,91	8,52
6	Франція	4,36	5,37
7	Півд. Корея	4,21	5,18
8	Австрія	3,05	3,76
9	Нідерланди	2,66	3,28
10	Швеція	2,40	2,96
11	Іспанія	1,71	2,11
12	Інші	3,32	4,09
Разом		81,1	100,00

Джерело: [25]

Як помітно з даних таблиці 2.2, Німеччина, США, Японія та Італія інвестують у ВЕЗ Польщі понад 50 % від їхнього загального обсягу. Близько 20 % становлять внутрішні польські інвестиції, що є також важливим для розвитку ВЕЗ.

За планом уряду спеціальні економічні зони в Польщі повинні були функціонувати максимум до 2023 року. Річ у тім, що в найбагатших країнах Європейського Союзу у ВЕЗ політика регіонального розвитку практично не використовується як інструмент і має дуже незначний вплив на економіку. Тому вважається, що запровадження ВЕЗ потрібне тільки на певному етапі економічного розвитку. Однак під впливом низки чинників (ефективність ВЕЗ, криза євро 2008-2012 рр., все ще недостатній рівень приватних інвестицій в економіку Польщі порівняно з високо розвинутими країнами) Міністерство економіки прийняло

рішення щодо продовження діяльності спеціальних економічних зон на кілька років, до 2026 р. Аргументи були ті, що ВЕЗ показали себе ефективним інструментом конкуренції за нові інвестиції, створюють нові робочі місця (у тих польських районах, де діє спеціальна економічна зона, безробіття є нижчим на 2-3%, ВВП вищий на 7-8% порівняно з іншими), збільшують надходження до місцевих бюджетів, стимулюють господарську діяльність місцевих влад, сприяють припливу інноваційних технологій та ініціюють створення нових підприємницьких структур [38]. Державна агенція інформації та закордонних інвестицій і низка економістів також стверджували, що, оскільки міждержавна конкуренція за іноземний капітал є досить високою, то слід цей капітал всіма можливими способами утримати. Головними конкурентами Польщі в цій сфері є країни Східної Європи: Чехія, Словаччина, Румунія, Угорщина та ін. Тож поки ВЕЗ діють там, то і Польща не повинна їх позбуватися.

У Литві знаходиться 2 вільні економічні зони: у Каунасі (площа 534 га) та Клайпеді (площа – 412 га). Щоб отримати можливість вести справу на території зони з використанням пільгового оподаткування, розмір інвестицій має становити не менше ніж 1 млн. євро.

Ведення бізнесу на території цих зон дає низку переваг:

\* хороше географічне положення зон:

- розташування на перетині шляхів між сходом і заходом, північчю і півднем;
- добре розвинена інфраструктура зон (хороші дороги, розвинене залізничне сполучення, прямі авіаперельоти до багатьох країн Європи, доступ до морського сполучення через великий незамерзаючий порт у Клайпеді);
- близькість розташування ВЕЗ у Клайпеді до незамерзаючого порту, а ВЕЗ у Каунасі – до аеропорту;

\* лояльна податкова політика ВЕЗ:

- звільнення від сплати податку на прибуток протягом перших 6 років діяльності підприємства. Протягом наступних 10 років діяльності передбачається сплата лише 50% цього податку;
- звільнення від сплати податку на дивіденди;

– звільнення від сплати податку на нерухомість.

\* високопрофесійні кадри, знання мов (англійська, французька, німецька, польська і т. д.)

ВЕЗ у Каунасі була створена у 1996 р. і незабаром має стати найбільш привабливою для ведення бізнесу в Європі. На території Вільної Економічної зони в Каунасі працюють 8 компаній і ще 8 проектів стануть реальністю в найближчому майбутньому. Загальна кількість інвестицій становить понад 300 мільйонів євро, а кількість створених робочих місць досягає 600, ще 451 робоче місце буде створено у майбутньому.

2023 року литовська компанія Pienas LT планує створити завод на території вільної економічної зони в Каунасі і тим самим інвестує майже 9 мільйонів євро. Для цього Rokor співпрацюватиме з Технологічним Університетом у Каунасі для навчання нових працівників.

Вільна економічна зона в Клайпеді знаходиться поблизу великого порту, що не замерзає, через який проходять судноплавні лінії в різні порти Південно-Східної Азії, Американського континенту і Західної Європи. ВЕЗ у Клайпеді вважається найбільш технологічно оснащеною та відповідною всім Європейським стандартам. У 2012 році ця зона була нагороджена премією в номінації «Європейська бізнес-премія 2012» серед 15,000 інших провідних компаній Європи в категорії захисту навколишнього середовища.

У ВЕЗ Клайпеди працює 1500 співробітників, і ще 5000 робочих місць було створено у Литві завдяки співпраці з компаніями у ВЕЗ у Клайпеді. Загальні інвестиції за час існування зони склали 459 млн. євро, оборот компаній, що діють на території ВЕЗ на кінець 2022 року, склав 3 мільярди літ, а експорт склав 80 % цієї суми. Експорт ВЕЗ у Клайпеді становить 5,2% загального експорту Литви, або 2.8% ВВП країни.

На території зони діють 17 компаній, планується у найближчому майбутньому запровадження ще 6 компаній. Головними інвесторами зони є компанії з Англії, Ірландії, Тайланду, Фінляндії, Данії, Японії, Норвегії, Швейцарії, Республіки Білорусь, України та Литви. Діють великі іноземні компанії: Philip Morris Lietuva,

датське рибопереробне підприємство A. Esperesen A/S, ірландсько-датське спільне підприємство «Klaipėdos verslo parkas», Yazaki Wiring Lietuva та ін.

Основні напрямки діяльності підприємств у ВЕЗ: виробництво та експорт біодизеля, пластмаси, пластикових напівфабрикатів, виробів з металу, послуги з перевезення та зберігання вантажів, переробки риби та ін. Наприкінці 2022 року розпочала діяльність компанія UAB Heidelberg Cement Klaipėda, а UAB Fortum Klaipėda закінчила будівельні роботи зі створення комбінованої тепло- та електростанції і вже розпочинає виробництво електричної та теплоенергії. UAB Vesvela розпочало будівництво рибного переробного заводу.

Світовий досвід функціонування вільних економічних зон дозволяє сформулювати основні висновки про їхні досягнення, загальні риси й особливості розвитку. Функціонування спеціальних економічних зон у промислово розвинутих країнах свідчить, що в основі їхнього успіху лежить, з одного боку, гарне планування початкових стадій їхнього розвитку, а з іншого боку – гнучкість керування зонами. Ситуація, що змінюється, у світовому господарстві (НТР, конкуренція між транснаціональними корпораціями, зміни в курсах валют, зміна в системі міжнародного обміну й т.ін.) впливає на розвиток ВЕЗ і відповідно вимагає адекватного реагування на ці зміни [29].

Соціально-економічні вигоди від створення зон досить вагомі. Ці зони створили значне число робочих місць, оживили міжнародний торговий обмін, підвищили зовнішньоторговельну результативність, науково-виробничий потенціал і т.д. Важливим аспектом діяльності спеціальних економічних зон у промислово розвинутих країнах є те, що вони працюють не тільки на світовий, але і на внутрішній ринок.

Вільні економічні зони, що функціонують у європейських країнах, що розвиваються, мають ряд загальних рис розвитку:

По-перше, найбільше поширення в цих країнах одержали експортно-виробничі зони. Як було сказано вище, створення ВЕЗ визначається рядом економічних причин, і насамперед, потребою розвитку і виробництва промислових товарів на експорт, залучення в країну іноземного капіталу, передової науки і

технології, сучасної технічної інформації.

По-друге, особливий режим господарювання у вільних економічних зонах стає більш ліберальним і пільговим для іноземних підприємців. Це зв'язано з посиленням міжнародної конкуренції між спеціальними економічними зонами і відповідно спробами довести свої порівняльні переваги перед подібними іншими ВЕЗ.

По-третє, у процесі функціонування вільних економічних зон відбувається торгово-промислова диверсифікованість їхньої діяльності, комплексний розвиток. Сучасна НТР на перший план висуває вільні економічні зони, у яких зосереджуються наукомісткі галузі виробництва, зв'язані з розробками нових і високих технологій.

Помітна роль вільних економічних зон у соціально-економічному розвитку окремих відосблених районів різних країн, тієї чи іншої галузі виробництва, у залученні іноземного капіталу чи пожвавленні діяльності дрібного і середнього вітчизняного підприємництва, проте, не дає досить основ розглядати їх як універсальний спосіб модернізації економіки.

Ступінь впливу функціонування спеціальних економічних зон на решту територій країн, що розвиваються, є досить обмежений. Для промислово розвинених країн, як правило, і не ставиться спеціальною задачею поширення такого впливу. Організація ВЕЗ грає чітко визначену роль у пожвавленні підприємницької діяльності даного регіону, в акцентуванні уваги на розвитку тієї чи іншої галузі економіки.

Крім того, утворення вільних економічних зон пов'язано, як правило, зі значними капіталовкладеннями і наступними істотними зусиллями держави щодо їх розвитку. Без чітко визначеної централізованої підтримки вони є практично нежиттєздатними.

## **2.2. Український досвід розвитку спеціальних економічних зон**

Доцільність створення вільних економічних зон в Україні була задекларована Верховною Радою в жовтні 1992 р. в законі «Про загальні принципи створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» [42].

Зазначимо, що державну стратегію і тактику у розбудові спеціальних зон і територій пріоритетного розвитку визначають два основні нормативно-правові документи – постанови Кабінету Міністрів України «Про концепцію створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні» від 14 березня 1994 р. [44] та «Про заходи щодо створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності» від 24 вересня 1999 р. [43].

Створення нормативно-правової бази по регулюванню діяльності ВЕЗ дало поштовх до прискорення роботи з формування такого типу утворень в Україні, що безпосередньо пов'язано із реалізацією цілей по активізації зовнішньої торгівлі, стимулюванню надходжень іноземних інвестицій, використанню зони для поглиблення зв'язку між внутрішньою економікою і світовим ринком, прискоренням росту певних економічних регіонів, ефективним використання місцевих трудових, виробничих і сировинних ресурсів, досягненням нової інноваційної якості економіки, розширення експортної бази і розвиток виробництва товарів тощо.

Функціонування вільних економічних зон в Україні мало б дати змогу в певній мірі розв'язати проблеми зайнятості і формування нових робочих місць у депресивних старих промислових або малозаселених районах з низьким рівнем економічного розвитку, активізувати зовнішню торгівлю, обмін знаннями і технологіями, стимулювати приплив іноземних інвестицій, розширити експортну базу, збільшити обсяги зовнішніх надходжень і поліпшити платіжний баланс та ефективно використати місцеві ресурси, що підкреслює їх актуальність в розрізі становлення міжнародних економічних відносин в Україні.

Загалом в Україні діють 11 спеціальних (вільних) економічних зон і ряд

різних за масштабом територій пріоритетного розвитку в 9 регіонах.

Зокрема є спеціальні зони зовнішньоторговельного, торговельно-виробничого, науково-технічного, туристично-рекреаційного спрямування: «Курортполіс Трускавець», «Яворів» (Львівська область), «Донецьк», «Азов» (Донецька область), «Порто-франко», «Рені» (Одеська область), «Закарпаття» (Закарпатська область), «Миколаїв», «Інтерпорт Ковель», «Порт Крим» (м. Керч, АР Крим), «Славутич» (м. Славутич Київської області).

Особливості їх територіального розташування та термінів створення відображено в таблиці 2.3.

**Таблиця 2.3.– Територіальне розташування та терміни створення вільних економічних зон в Україні**

Назва	Територія розташування	Термін створення (рік)
Північно-кримська експериментальна економічна зона «Сиваш»	Міста Красноперекіпськ і Армянськ, а також Красноперекіпський район АР Крим	5 років з 18.09.96 р.
Спеціальна економічна зона «Донецьк»	м. Донецьк, Донецька область	60 років з 21.07.98 р.
Спеціальна економічна зона «Азов»	м. Маріуполь, Донецька область	60 років з 21.07.98 р.
Спеціальна економічна зона «Закарпаття»	Ужгородський та Мукачівський райони, Закарпатська область	30 років з 09.01.99 р.
Спеціальна економічна зона «Яворів»	Яворівський район, Львівська область	20 років з 17.02.99 р.
Спеціальна економічна зона «Інтерпорт Ковель»	м. Ковель, Волинська область	20 років з 01.01.00 р.
Спеціальна економічна зона «Миколаїв»	м. Миколаїв, Миколаївська обл.	30 років з 01.01.00 р.
Спеціальна (вільна) економічна зона «Портофранко» на території Одеського морського торговельного порту	м. Одеса	25 років з 01.01.00 р.
Спеціальна економічна зона «Рені»	м. Рені Одеської області	30 років з 17.05.00 р.
Спеціальна економічна зона «Порт Крим»	м. Керч, АР Крим	30 років з 01.01.00 р.
Спеціальна економічна зона «Славутич»	м. Славутич, Київська область	20 років з 30.06.98
Спеціальна економічна зона туристсько-рекреаційного типу «Курортполіс	м. Трускавець, Львівська область	20 років з 01.01.00 р.

Трускавець»		
-------------	--	--

Джерело: [30]

Сьогодні процес створення спеціальних економічних зон в Україні заморожений. Це пов'язано з неоднозначним трактуванням переваг та недоліків таких зон органами влади та управління України, а також дуже специфічним ставленням до них з боку міжнародних фінансових організацій. Однією із базових проблем функціонування вільних економічних зон в Україні є зниження інноваційного потенціалу інвесторів, які розглядають їх лише як «податковий рай» для добре організованої місцевої бізнес-еліти.

При цьому, ставлення до спеціальних економічних зон в Україні нагадує своєрідну політико-економічну синусоїду: залежно від поточної політичної кон'юнктури баланс переваг і недоліків оцінюється або надміру критично, або з перебільшеним оптимізмом. Наприкінці 1990-х років вважалося можливим повторити успіх Китаю, де за допомогою СЕЗ вдалося задіяти потужний «локомотив» зовнішньо-орієнтованого економічного зростання. Проте вже навесні 2005 р. уряд прем'єр-міністра Юлії Тимошенко рішуче розпочав демонтаж вітчизняних СЕЗ.

Порівняння з Китаєм чи сучасною Індією дозволяють простежити щонайменше три важливі відмінності, які пояснюють невдалий перебіг українського експерименту із СЕЗ. По-перше, створення вітчизняних СЕЗ не супроводжувалося створенням необхідної інфраструктури. Частково це пояснюється створенням таких утворень на територіях, які були найбільш відсталими в економічному і технологічному аспектах, але таке пояснення не є вичерпним. Приміром, СЕЗ «Яворів» відрізняється зручним географічним розташуванням поблизу україно-польського кордону, але цю порівняльну перевагу не було закріплено побудовою сучасного автошляху та митного переходу з належною пропускною спроможністю. По-друге, не відбувалося залучення технологічних зарубіжних компаній. Така риса не сприяла очікуваному трансферту технологій і не дозволила отримати переваги від продуктивної технологічної дифузії в агломераційному аспекті. По-третє, перед

інвесторами не ставилася вимога експорту виробленої продукції. Такий суто український «недогляд» істотно розширив діапазон можливих зловживань при формуванні інвестиційного портфеля вітчизняних СЕЗ.

Загалом більш перспективним видається розвиток СЕЗ саме у прикордонних західних областях, зокрема у Львівській області, яка межує з Південно-Східним регіоном Польщі. Останнім часом Підкарпатське і Малопольське воєводства характеризуються подібною структурою промисловості і мають настільки подібні цикли ділової активності, що можуть характеризуватися як цілісний «макро-регіон». Переваги створює не лише характер прикордонного співробітництва з гомогенним зарубіжним регіоном, але й помітне посилення тенденції до розвитку технологічних виробництв. Столиця Малопольського воєводства – Краків – характеризується присутністю таких відомих компаній, як IBM, Motorola чи Płiva. Після придбання авіаційного заводу в Мельцу американським інвестором та бурхливого розвитку Жешівського аеропорту навіть з'являються оптимістичні реляції про створення у Прикарпатському воєводстві технологічного польського аналогу американської «Силіконової долини». Такий розвиток подій створює оптимістичну перспективу для прикордонної Львівщини [59].

Між тим, зараз гостро стоїть питання щодо доцільності подальшого використання такої форми просторової організації бізнесу. Станом на початок 2015 р. було повністю завершено, припинено або не здійснювалася реалізація інвестиційних проектів у СЕЗ «Миколаїв», «Курортполіс Трускавець», «Славутич», було ліквідовано СЕЗ «Порт Крим» в АР Крим та припинилося надходження інформації про СЕЗ «Донбас» [30].

Загалом метою створення СЕЗ в Україні було залучення іноземних інвестицій, нарощування експорту товарів і послуг, поліпшення розвитку інноваційної діяльності, використання трудового та природного ресурсу, розвитку інфраструктури та прискорення соціально-економічного розвитку країни [42].

Однак функціонування вітчизняних СЕЗ не дало очікуваних результатів. До прикладу, у 2014 р. суб'єктами СЕЗ і ТПР було реалізовано 5,7% промислової продукції України, проте сплачено до бюджетів 1,2 млрд грн при наданих пільгах у

4,7 млрд грн [30]. У 2017 р. коефіцієнт бюджетної ефективності СЕЗ України (співвідношення податкових надходжень і пільг) становив у середньому 0,59. Ефективними за цим показником було шість СЕЗ: «Азов» (15,5), «Яворів» (2,6), «Курортполіс Трускавець» (2,5), «Миколаїв» (2,4) і «Порто-франко» (1,1) [21]. За 1998-2020 рр. коефіцієнт бюджетної віддачі залучених інвестицій (відношення обсягу платежів до бюджетів і державних цільових фондів до обсягу інвестицій) становив 1,1 [14].

Окрім того, СЕЗ не стали платформою для активізації розвитку інноваційної діяльності [53]. До прикладу, у 2000 р. питома вага підприємств, які здійснювали інноваційну діяльність в Україні, становила 14,8%, однак в подальшому не вдалося поліпшити цей показник. Необхідно також відзначити, що лише 5% інвестицій у СЕЗ залучалися у високі технології [51]. Також обсяги залучених інвестицій, насамперед іноземних, у СЕЗ не здійснювалися в таких обсягах, як того очікувалося. Лівову частку в СЕЗ становили вітчизняні інвестиції, тоді як іноземні інвестиції становили близько 10-30% [54].

До позитивних результатів функціонування СЕЗ в Україні за станом на 2020 р. належать: поліпшення працевлаштування населення (створено понад 21 тис. нових робочих місць), надходження інвестицій (1 млрд дол. США), наповнення бюджетів різних рівнів і державних цільових фондів (понад 1,2 млрд дол. США) [14]. Також за період 1998-2020 рр. сумарно обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг) перевищували обсяги залучених інвестицій у 9 разів [14]. Переваги і недоліки функціонування СЕЗ в Україні піддані SWOT-аналізу та відображені у таблиці 2.4.

Отже, Україна має в цілому негативний досвід створення спеціальних економічних зон. Передбачені державою для них преференції не дали очікуваних результатів, спричинивши значні втрати держбюджету, викривлення в економіці, погіршення конкурентного середовища.

Відповідно до базового Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» (1992) і спеціальних законів, які приймалися під кожен конкретну зону, за період із кінця 1990-х до

початку 2000-х років у країні було створено 11 СЕЗ. Спеціальними законами на території економічних зон запроваджувалися пільгові податковий, митний і валютно-фінансовий та інші режими економічної діяльності. Інвесторам у різних комбінаціях надавалися такі пільги: режим спеціальної митної зони, звільнення від оподаткування прибутку, звільнення від оподаткування інвестицій, звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ, звільнення від обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті, звільнення від плати за землю, звільнення від сплати зборів до деяких бюджетних фондів.

Надання цих пільг спричинило зменшення податкових надходжень до бюджету та викривлення конкуренції через створення економічно необґрунтованих преференцій окремим виробникам й істотні прогалини в законодавстві, а саме:

**Таблиця 2.4.– SWOT-аналіз функціонування СЕЗ в Україні**

<b>Сильні сторони</b>	<b>Можливості</b>
<p>Підвищення інвестиційної привабливості території.</p> <p>Залучення інвестицій з інших регіонів і країн</p> <p>Створення сприятливих умов для розвитку підприємництва.</p> <p>Налагодження міжнародної та міжрегіональної інтеграції суб'єктів, які здійснюють діяльність у СЕЗ.</p> <p>Збільшення платежів до бюджету.</p> <p>Збільшення обсягів виробленої продукції (робіт, послуг), насамперед експорто-орієнтованої.</p> <p>Створення нових робочих місць і збереження наявних.</p> <p>Підвищення рівня оплати праці</p>	<p>Трансформація СЕЗ у нові форми просторової організації, насамперед кластер, індустріальні, технологічні, науково-технологічні парки.</p> <p>Розвиток пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні.</p> <p>Формування «точок зростання» у депресивних регіонах.</p> <p>Формування конкурентоспроможних територіальних утворень на основі принципів функціонування четвертої промислової революції.</p>
<b>Слабкі сторони</b>	<b>Загрози</b>
<p>Низькі обсяги інвестування.</p> <p>Невелика питома вага іноземних інвестицій у загальному обсязі надходжень інвестицій.</p> <p>Втрата довіри інвесторів, насамперед іноземних, через зміну умов функціонування СЕЗ.</p> <p>Низька бюджетна віддача залучених інвестицій.</p> <p>Вимивання коштів у вигляді отриманого доходу замість реінвестування в модернізацію основного капіталу</p>	<p>Політична нестабільність.</p> <p>Наявність правових колізій у вітчизняному законодавстві</p> <p>Низький захист інвесторів.</p> <p>Наявність передумов для проведення тіньових операцій і незаконної діяльності у СЕЗ.</p> <p>Високий рівень бюрократії та корупції</p> <p>Низька державна підтримка інфраструктури.</p>

<p>підприємств.          Низький розвиток інноваційної діяльності.          Втрати бюджетів через перевищення обсягів наданих податкових пільг над обсягами податкових надходжень.          Масовість правопорушень (насамперед податкового і митного законодавства) з боку суб'єктів господарювання у СЕЗ.</p>	
---	--

Джерело: [54]

1. У базовому та спеціальних законах про СЕЗ не були прописані критерії, яким мала відповідати територія для набуття статусу економічної зони. Фактично, в країні діяв «ручний» режим створення СЕЗ. Рішення про їх заснування мали суб'єктивний характер і нерідко не були пов'язані з необхідністю вирішення проблем певної території. Так само не були визначені вимоги до підприємств, які виявили бажання працювати в економічних зонах. Будь-яке підприємство, незалежно від сфери діяльності (навіть не йдеться про наукомісткі виробництва, як це прийнято світовою практикою), могло невиправдано скористатися перевагами особливого режиму діяльності.

2. Законом передбачено створення різноманітних типів зон і надання широкого спектру можливих державних преференцій, але при цьому відсутній механізм визначення розміру державної допомоги та перелік основних чинників, які на нього впливатимуть (розташування зони, розмір підприємств, вид економічної діяльності та обсяг вкладених ними інвестицій).

3. Законом визначено, що органами управління СЕЗ можуть бути: 1) місцеві органи управління; 2) орган господарського розвитку й управління СЕЗ, що створюється за участю суб'єктів господарювання України та інших держав. Функції цього органу мав право виконувати один із суб'єктів господарювання економічної зони, що створювало умови для зловживань на користь окремих резидентів зони і суперечило інтересам інвесторів та держави.

4. Аналіз фактичних результатів діяльності СЕЗ щодо їх відповідності запланованим і цільового використання наданих преференцій реально не здійснювався. Більше того, Постановою КМУ від 24.06.2016 р. № 382 уряд взагалі

скасував необхідність проведення аналізу результатів функціонування СЕЗ, обґрунтовуючи це необхідністю зниження функціонального навантаження на органи виконавчої влади центрального і місцевого рівнів.

Необхідно також звернути увагу на суперечливість положень законодавства щодо типології економічних зон. Так, ст. 3 базового закону визначено типи СЕЗ, які можуть створюватися в Україні. Це є: «вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристсько-рекреаційні, страхові, банківські тощо» [40].

З огляду на окреслені проблеми, пропонується:

1) викреслити з переліку типів СЕЗ, які можуть створюватися в Україні, технопарки, оскільки відповідно до Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», такий режим діяльності встановлюється для технопарку як юридичної особи або групи юридичних осіб, які можуть реалізовувати проекти на всій території України, а не на окремій її частині, як це передбачено законом про економічні зони. Відповідно до ст. 1 спеціальна економічна зона є частиною території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України;

2) додати до переліку типів СЕЗ, які можуть створюватися в Україні, індустріальні парки як облаштовану відповідною інфраструктурою територію, у межах якої їх учасниками може здійснюватися господарська діяльність у сфері переробної промисловості, а також науково-дослідна діяльність, діяльність у сфері інформації і телекомунікацій (ст. 1 Закону України «Про індустріальні парки»).

На результати діяльності українських економічних зон не в останню чергу вплинула позиція держави, яка не взяла на себе жодних зобов'язань щодо облаштування економічних зон виробничою і транспортною інфраструктурою. Це є принциповим моментом, від якого багато в чому залежить ефективність зон. У Китаї, наприклад, близько 80% витрат на розвиток інфраструктури були профінансовані державою, а залучення іноземних інвестицій розпочалося лише після створення привабливих умов ведення бізнесу. В Україні ж держава відпустила

СЕЗ «у вільне плавання», після чого визнала цей інструмент непридатним для українських умов.

З використанням додаткової аргументації щодо позитивного зв'язку між інвестиціями, ступенем агломерації та економічною динамікою видається доцільним продовження експерименту, але на якісно відмінній методологічній основі, із врахуванням відповідних інфраструктурних потреб.

На додачу до цього, російська агресія щодо України, окупація значної частини українських територій і руйнування багатьох промислових підприємств та об'єктів інфраструктури зробили функціонування ряду спеціальних економічних зон України неможливим. Відповідно, їх подальша доля може вирішуватись лише після закінчення бойових дій та відновлення територіальної цілісності України.

## **Висновки до розділу 2**

Світовий досвід функціонування вільних економічних зон дозволяє сформулювати основні висновки про їхні досягнення, загальні риси й особливості розвитку. Практика функціонування спеціальних економічних зон у промислово розвинутих країнах свідчить, що в основі їхнього успіху лежить, з одного боку, гарне планування початкових стадій їхнього розвитку, а з іншого боку – гнучкість керування зонами. Ситуація, що змінюється, у світовому господарстві (НТР, конкуренція між транснаціональними корпораціями, зміни в курсах валют, зміна в системі міжнародного обміну й т.ін.) впливає на розвиток ВЕЗ і відповідно вимагає адекватного реагування на ці зміни.

Соціально-економічні вигоди від створення зон досить вагомі. Ці зони створили значне число робочих місць, оживили міжнародний торговий обмін, підвищили зовнішньоторговельну результативність, науково-виробничий потенціал і т.д. Важливим аспектом діяльності спеціальних економічних зон у промислово розвинутих країнах є те, що вони працюють не тільки на світовий, але і на внутрішній ринок.

Вільні економічні зони, що функціонують у європейських країнах, що

розвиваються, мають ряд загальних рис розвитку:

По-перше, найбільше поширення в цих країнах одержали експортно-виробничі зони. Як було сказано вище, створення ЕВЗ визначається рядом економічних причин, і насамперед, потребою розвитку і виробництва промислових товарів на експорт, залучення в країну іноземного капіталу, передової науки і технології, сучасної технічної інформації.

По-друге, особливий режим господарювання у вільних економічних зонах стає більш ліберальним і пільговим для іноземних підприємців. Це зв'язано з посиленням міжнародної конкуренції між спеціальними економічними зонами і відповідно спробами довести свої порівняльні переваги перед подібними іншими ВЕЗ.

По-третє, у процесі функціонування вільних економічних зон відбувається торгово-промислова диверсифікованість їхньої діяльності, комплексний розвиток. Сучасна НТР на перший план висуває вільні економічні зони, у яких зосереджуються наукомісткі галузі виробництва, зв'язані з розробками нових і високих технологій.

Помітна роль вільних економічних зон у соціально-економічному розвитку окремих відособлених районів різних країн, тієї чи іншої галузі виробництва, у залученні іноземного капіталу чи пожвавленні діяльності дрібного і середнього вітчизняного підприємництва, проте, не дає досить основ розглядати їх як універсальний спосіб модернізації економіки.

Ступінь впливу функціонування спеціальних економічних зон на решту територій країн, що розвиваються, є досить обмежений. Для промислово розвинених країн, як правило, і не ставиться спеціальною задачею поширення такого впливу. Організація ВЕЗ грає чітко визначену роль у пожвавленні підприємницької діяльності даного регіону, в акцентуванні уваги на розвитку тієї чи іншої галузі економіки.

Крім того, утворення вільних економічних зон пов'язано, як правило, зі значними капіталовкладеннями і наступними істотними зусиллями держави щодо їх розвитку. Без чітко визначеної централізованої підтримки вони є практично нежиттєздатними.

Україна, в свою чергу, має в цілому негативний досвід створення спеціальних економічних зон. Передбачені державою для них преференції не дали очікуваних результатів, спричинивши значні втрати держбюджету, викривлення в економіці, погіршення конкурентного середовища.

Відповідно до базового Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» (1992) і спеціальних законів, які приймалися під кожен конкретну зону, за період із кінця 1990-х до початку 2000-х років у країні було створено 11 СЕЗ. Спеціальними законами на території економічних зон запроваджувалися пільгові податковий, митний і валютно-фінансовий та інші режими економічної діяльності. Інвесторам у різних комбінаціях надавалися такі пільги: режим спеціальної митної зони, звільнення від оподаткування прибутку, звільнення від оподаткування інвестицій, звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ, звільнення від обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті, звільнення від плати за землю, звільнення від сплати зборів до деяких бюджетних фондів. Надання цих пільг спричинило зменшення податкових надходжень до бюджету та викривлення конкуренції через створення економічно необґрунтованих преференцій окремим виробникам й істотні прогалини в законодавстві, а саме:

1. У базовому та спеціальних законах про СЕЗ не були прописані критерії, яким мала відповідати територія для набуття статусу економічної зони. Фактично, в країні діяв «ручний» режим створення СЕЗ. Рішення про їх заснування мали суб'єктивний характер і нерідко не були пов'язані з необхідністю вирішення проблем певної території. Так само не були визначені вимоги до підприємств, які виявили бажання працювати в економічних зонах. Будь-яке підприємство, незалежно від сфери діяльності (навіть не йдеться про наукомісткі виробництва, як це прийнято світовою практикою), могло невиправдано скористатися перевагами особливого режиму діяльності.

2. Законом передбачено створення різноманітних типів зон і надання широкого спектру можливих державних преференцій, але при цьому відсутній механізм визначення розміру державної допомоги та перелік основних чинників, які

на нього впливатимуть (розташування зони, розмір підприємств, вид економічної діяльності та обсяг вкладених ними інвестицій).

3. Законом визначено, що органами управління СЕЗ можуть бути: 1) місцеві органи управління; 2) орган господарського розвитку й управління СЕЗ, що створюється за участю суб'єктів господарювання України та інших держав. Функції цього органу мав право виконувати один із суб'єктів господарювання економічної зони, що створювало умови для зловживань на користь окремих резидентів зони і суперечило інтересам інвесторів та держави.

4. Аналіз фактичних результатів діяльності СЕЗ щодо їх відповідності запланованим і цільового використання наданих преференцій реально не здійснювався. Більше того, Постановою КМУ від 24.06.2016 р. № 382 уряд взагалі скасував необхідність проведення аналізу результатів функціонування СЕЗ, обґрунтовуючи це необхідністю зниження функціонального навантаження на органи виконавчої влади центрального і місцевого рівнів.

Необхідно також звернути увагу на суперечливість положень законодавства щодо типології економічних зон. З огляду на окреслені проблеми, пропонується:

1) викреслити з переліку типів СЕЗ, які можуть створюватися в Україні, технопарки, оскільки відповідно до Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», такий режим діяльності встановлюється для технопарку як юридичної особи або групи юридичних осіб, які можуть реалізовувати проекти на всій території України, а не на окремій її частині, як це передбачено законом про економічні зони. Відповідно до ст. 1 спеціальна економічна зона є частиною території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України;

2) додати до переліку типів СЕЗ, які можуть створюватися в Україні, індустріальні парки як облаштовану відповідною інфраструктурою територію, у межах якої їх учасниками може здійснюватися господарська діяльність у сфері переробної промисловості, а також науково-дослідна діяльність, діяльність у сфері інформації і телекомунікацій (ст. 1 Закону України «Про індустріальні парки»).

На результати діяльності українських економічних зон не в останню чергу вплинула позиція держави, яка не взяла на себе жодних зобов'язань щодо облаштування економічних зон виробничою і транспортною інфраструктурою. Це є принциповим моментом, від якого багато в чому залежить ефективність зон. У Китаї, наприклад, близько 80% витрат на розвиток інфраструктури були профінансовані державою, а залучення іноземних інвестицій розпочалося лише після створення привабливих умов ведення бізнесу. В Україні ж держава відпустила СЕЗ «у вільне плавання», після чого визнала цей інструмент непридатним для українських умов.

На додачу до цього, російська агресія щодо України, окупація значної частини українських територій і руйнування багатьох промислових підприємств та об'єктів інфраструктури зробили функціонування ряду спеціальних економічних зон України неможливим. Відповідно, їх подальша доля може вирішуватись лише після закінчення бойових дій та відновлення територіальної цілісності України.

### **РОЗДІЛ 3**

## **СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН В УКРАЇНІ**

### **3.1. Особливості та проблеми державного регулювання діяльності спеціальних економічних зон в Україні**

Спеціальні (вільні) економічні зони створюються Верховною Радою України за ініціативою Президента України, Кабінету Міністрів України або місцевих Рад народних депутатів України та місцевої державної адміністрації.

У разі створення спеціальної (вільної) економічної зони за ініціативою Президента України або Кабінету Міністрів України відповідне рішення може бути

прийнято лише після одержання письмової згоди відповідної місцевої Ради народних депутатів України та місцевої державної адміністрації, на території якої передбачається розташувати спеціальну (вільну) економічну зону.

У разі коли ініціатива у створенні спеціальної (вільної) економічної зони належить місцевим Радам народних депутатів та місцевим державним адміністраціям, вони подають відповідну пропозицію Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України повинен розглянути пропозицію про створення спеціальної (вільної) економічної зони у 60-денний строк з дня її надходження і подати висновок з цього питання до Верховної Ради України.

В такому ж порядку відбуваються зміни статусу і території спеціальних (вільних) економічних зон. Слід, проте, зазначити, що певні СЕЗ («Донецьк», «Азов», «Порт Крим», «Закарпаття», Славутич», «Миколаїв», «Портофранко») створювалися не законом, а на підставі указів Президента в період дії перехідних положень Конституції України. Пізніше були прийняті відповідні закони про ці СЕЗ, хоча до цього часу одна СЕЗ («Інтерпорт Ковель») діє на підставі Указу Президента за відсутності відповідного закону.

У загальному законі встановлюються певні вимоги до документів про створення спеціальних (вільних) економічних зон щодо їх складу та змісту.

Ці документи мають містити:

а) рішення місцевої Ради та місцевої державної адміністрації з клопотанням про створення спеціальної (вільної) економічної зони (у разі створення спеціальних (вільних) економічних зон за їх ініціативою) або письмову згоду відповідних місцевих Рад народних депутатів та місцевих державних адміністрацій, на території яких має бути розташована спеціальна (вільна) економічна зона (у разі створення спеціальних (вільних) економічних зон за ініціативою Президента України або Кабінету Міністрів України);

б) проект положення про статус та систему управління, офіційну назву спеціальних (вільних) економічних зон;

в) точний опис кордонів спеціальних (вільних) економічних зон та карту її території;

г) техніко-економічне обґрунтування доцільності створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, в якому визначаються: мета, функціональне призначення та галузева спрямованість її діяльності; етапи розвитку із зазначенням часу їх здійснення; ступінь розвитку виробничої й соціальної інфраструктури, інфраструктури підприємств та можливості їх розвитку в майбутньому; вихідний рівень розвитку економічного, наукового та іншого потенціалу з урахуванням специфічних умов створення спеціальних (вільних) економічних зон; рівень забезпеченості кваліфікованими кадрами; обсяги, джерела та форми фінансування на кожному етапі створення і розвитку спеціальних (вільних) економічних зон; обґрунтування режиму ціноутворення, оподаткування, митного регулювання, валютно-фінансового та кредитного механізму;

д) проект Закону про створення конкретної спеціальної (вільної) економічної зони.

СЕЗ вважається створеною за умови прийняття відповідного закону та організаційного забезпечення функціонування спеціальних (вільних) економічних зон.

Проте, процес створення спеціальних (вільних) економічних зон не обмежується прийняттям спеціального закону про конкретну спеціальну (вільну) економічну зону.

Для забезпечення функціонування спеціальних (вільних) економічних зон необхідно:

- створити органи управління спеціальних (вільних) економічних зон;
- здійснити облаштування митної інфраструктури, огороження спеціальної митної зони та затвердити акт прийому-передачі в експлуатацію Держмитслужбою об'єктів митної інфраструктури відповідно до встановленого порядку у разі запровадження на території спеціальних (вільних) економічних зон спеціальної митної зони (спеціального митного режиму);
- прийняти низку підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють процедурні питання відповідно до Закону про створення певної спеціальних (вільних) економічних зон, у т. ч. Порядок розгляду і затвердження інвестиційних

проектів, що реалізуються на території певної спеціальної (вільної) економічної зони (затверджується Кабінетом Міністрів України). Порядок визначення прибутку, отриманого від реалізації інвестиційних проектів суб'єктами певної СЕЗ та складання відокремленого балансу фінансово-господарської діяльності (затверджується Державною фіскальною службою України) та ін.

Ліквідація спеціальних (вільних) економічних зон відбувається у разі:

- закінчення встановленого законом строку її функціонування (строку, на який вона була створена, а також можливо й подовження строку функціонування спеціальних (вільних) економічних зон на підставі відповідного закону);
- дострокової ліквідації спеціальних (вільних) економічних зон Верховною Радою України на підставі подання Президента України чи Кабінету Міністрів України.

Спеціальна (вільна) економічна зона може бути ліквідована Верховною Радою України до закінчення строку, на який її було створено, за поданням Президента України або Кабінету Міністрів України. Питання про доцільність продовження строку функціонування спеціальної (вільної) економічної зони або її дострокову ліквідацію може бути передано для вивчення комісії незалежних експертів, створеній Верховною Радою України.

Верховна Рада України повинна розглянути подані пропозиції і у тримісячний строк з дня подання зазначеної пропозиції винести відповідне рішення. Спеціальна (вільна) економічна зона вважається ліквідованою з моменту прийняття відповідного закону про її ліквідацію.

У разі ліквідації спеціальної (вільної) економічної зони держава, відповідно до законодавства України, гарантує збереження у повному обсязі всіх майнових і немайнових прав суб'єктів спеціальної (вільної) економічної зони. Спори, що виникають у зв'язку з ліквідацією спеціальної (вільної) економічної зони між органом господарського розвитку і управління, суб'єктами економічної діяльності спеціальної (вільної) економічної зони та ліквідаційною комісією, підлягають розгляду в судах України, а спори за участю іноземного суб'єкта економічної діяльності, що діє в цій зоні, – в суді за погодженням сторін, в тому числі за

кордоном.

Законодавством не встановлена можливість реорганізації спеціальних (вільних) економічних зон (зокрема, у формі зміни типу спеціальної (вільної) економічної зони, тобто перетворення СЕЗ одного типу на СЕЗ іншого типу), проте таку можливість законодавець не виключає, не встановивши відповідної заборони. Подібне перетворення спеціальної (вільної) економічної зони має відбуватися на підставі спеціального закону.

Порядок створення органів спеціальних (вільних) економічних зон. Управління спеціальних (вільних) економічних зон має певну специфіку, яка проявляється в тому, що:

(а) структура, функції та повноваження органів управління спеціальної (вільної) економічної зони визначаються залежно від її типу, розмірів, кількості працівників та/або мешканців на території спеціальної (вільної) економічної зони;

(б) місцеві Ради народних депутатів та місцеві державні адміністрації здійснюють свої повноваження на території спеціальної (вільної) економічної зони з урахуванням специфіки її статусу, визначеної законом про їх створення;

(в) до системи органів управління спеціальної (вільної) економічної зони входить спеціально створений орган господарського розвитку та управління конкретної спеціальної (вільної) економічної зони (в окремих СЕЗ створюється рада з питань спеціальної (вільної) економічної зони);

г) державне регулювання діяльності спеціальної (вільної) економічної зони здійснюють органи державної виконавчої влади України, до компетенції яких входить контроль за додержанням вимог законодавства України – як загального для всіх суб'єктів господарювання, так і спеціального – щодо конкретної СЕЗ;

(д) орган господарського розвитку і управління та суб'єкти економічної діяльності спеціальної (вільної) економічної зони є самостійними у здійсненні своєї діяльності стосовно органів державного управління України, за винятками, передбаченими законодавчими актами України.

Органи управління, що діють у спеціальних (вільних) економічних зон, та їх повноваження:

а) Місцева Рада народних депутатів (правовий статус визначається Конституцією України та Законом України від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні») – приймає/погоджує рішення, пов'язані зі створенням СЕЗ, змінами в її статусі, та вносить до відповідних органів пропозиції з цих питань, надає згоду на створення СЕЗ за ініціативою Президента України або Кабінету Міністрів України;

б) Місцева державна адміністрація (правовий статус визначається Конституцією України та Законом України від 9 квітня 1999 р. «Про місцеві державні адміністрації») – вносить за погодженням з відповідними органами місцевого самоврядування пропозиції про створення СЕЗ, зміни статусу та території СЕЗ.

До повноважень місцевих рад та місцевих державних адміністрацій як органів управління СЕЗ відповідно до Закону (ст. 10) належать:

- вирішення разом з органами державної виконавчої влади, суб'єктами господарської діяльності та профспілковими органами СЕЗ питань, пов'язаних із специфікою правового та фінансового забезпечення, соціального захисту громадян України, які проживають на території відповідної СЕЗ;

- укладення з органом господарського розвитку та керівництва СЕЗ Генеральної угоди про передачу йому в користування земельних ділянок, об'єктів інфраструктури, розташованих на території СЕЗ, та природних ресурсів місцевого значення.

Місцеві Ради народних депутатів та місцеві державні адміністрації, на території яких розташована СЕЗ, здійснюють свої повноваження на території зони у повному обсязі, якщо законодавчими актами про створення спеціальної (вільної) економічної зони не передбачено інше.

Крім того, зазначені органи можуть мати додаткові повноваження, відповідно до спеціального закону про конкретну СЕЗ, зокрема: затвердження стратегічних та поточних програм розвитку СЕЗ; утворення, ліквідація та реорганізація органу господарського розвитку та керівництва СЕЗ; організація підготовки кадрів; затвердження порядку реєстрації суб'єктів СЕЗ; розгляд і затвердження

інвестиційних проектів, що реалізуються на території СЕЗ; укладення договору (контракту) щодо умов реалізації інвестиційного проекту з суб'єктами СЕЗ та ін.

в) Орган господарського розвитку і управління СЕЗ: створюється з метою забезпечення умов функціонування СЕЗ за участю суб'єктів економічної діяльності України та іноземних суб'єктів такої діяльності, що функціонують на території СЕЗ. Функції цього органу може бути покладено на одного із суб'єктів економічної діяльності СЕЗ через зазначення такого суб'єкта в спеціальному законі про конкретну СЕЗ або шляхом делегування законом функцій щодо визначення подібного суб'єкта. Організаційно-правовою формою органу господарського розвитку та управління спеціальної (вільної) економічної зони, що найчастіше використовується на практиці, є господарське товариство (приватне акціонерне товариство – застосовувалося при створенні СЕЗ «Донецьк», «Курортполіс Трускавець», товариство з обмеженою відповідальністю – застосовувалося при створенні СЕЗ «Азов», «Порт Крим», а у СЕЗ «Сиваш» – державна компанія).

Місцеві Ради народних депутатів та місцеві державні адміністрації, на території яких розташована СЕЗ, можуть мати своїх представників у керівництві органу господарського розвитку і управління СЕЗ.

Функції та повноваження органу господарського розвитку і управління СЕЗ визначаються законом про створення конкретної спеціальної (вільної) економічної зони.

До компетенції органу господарського розвитку і управління СЕЗ належить:

- забезпечення загальних умов функціонування СЕЗ;
- визначення перспективних напрямів розвитку СЕЗ;
- експлуатація та будівництво мереж транспорту, зв'язку, енергопостачання та інших об'єктів виробничої інфраструктури, що використовуються для загальних потреб;
- розвиток мережі комунікаційних зв'язків з партнерами за межами СЕЗ;
- організація міжнародних торгів з метою розміщення на території СЕЗ нових виробництв;
- упорядкування та надання суб'єктам господарської діяльності СЕЗ в

користування земельних ділянок, об'єктів інфраструктури та передача їм у користування природних ресурсів;

- видача дозволів (ліцензій) суб'єктам господарської діяльності СЕЗ на будівництво нових господарських об'єктів, реєстрація суб'єктів економічної діяльності та інвестицій, здійснюваних у СЕЗ.

Спеціальним законом про створення конкретної СЕЗ можуть передбачатися й інші повноваження органу господарського розвитку та управління СЕЗ, у т. ч.:

- організація облаштування території СЕЗ;

- організація та контроль за будівництвом об'єктів виробничої і невиробничої інфраструктури СЕЗ;

- укладення договорів на виконання підрядних робіт щодо облаштування території СЕЗ, будівництва об'єктів виробничої та невиробничої інфраструктури, розвитку мережі комунікацій;

- на експлуатацію об'єктів інфраструктури;

- складання та подання статистичної звітності про функціонування СЕЗ відповідно до законодавства;

- участь у розробці та реалізації інвестиційних проектів та ін.

Виконавчим директором органу господарського розвитку спеціальної (вільної) економічної зони може бути як громадянин України, так і громадянин іншої країни, який працює за строковим контрактом.

г) Рада з питань спеціальної (вільної) економічної зони: не є обов'язковим органом управління спеціальних (вільних) економічних зон, як вищезазначені органи (місцева рада, місцева державна адміністрація та орган господарського розвитку та управління СЕЗ); створюється відповідно до спеціального закону про конкретну СЕЗ (наприклад, в АР Крим, Донецькій області, у СЕЗ «Інтерпорт Ковель») відповідно до рішення державної адміністрації, а в АР Крим – Радою міністрів цієї Республіки.

До кола повноважень цієї Ради відповідно до спеціального закону може входити вирішення таких питань:

- затвердження та забезпечення реалізації стратегічних і поточних програм

розвитку СЕЗ;

- розгляд і затвердження інвестиційних проектів;
- проведення міжнародних тендерів для відбору інвестиційних проектів та їх учасників;
- розробки та здійснення організаційних заходів щодо забезпечення залучення фінансових ресурсів;
- організація підготовки та перепідготовки кадрів у СЕЗ, залучення іноземних працівників;
- розгляд у досудовому порядку спорів між суб'єктами СЕЗ та органом господарського розвитку СЕЗ та/або органом місцевого самоврядування [17].

Однією з найбільших проблем, пов'язаних із державним регулюванням створення та діяльності вільних/спеціальних економічних зон, є проблема використання цих зон у злочинних намірах. Форми злочинності у СЕЗ можуть бути вкрай різноманітними. Дослідження Міжнародної митної організації називає такі:

- імпорт та експорт заборонених або контрольованих товарів (контрафактних продуктів харчування та одягу), захищених видів флори та фауни, предметів культурної цінності;
- ухилення від митних платежів у разі незаконного вивезення товарів на митну територію країни за межами СЕЗ;
- ухилення від оподаткування: наприклад, шляхом штучного переведення доходів на компанію, що має податкові пільги внаслідок роботи у СЕЗ;
- відмивання коштів: наприклад, використання злочинно отриманих готівкових доходів для придбання товарів у компаній, що працюють у СЕЗ.

Звісно, ці та інші види злочинної діяльності можуть статися як у СЕЗ, так і за її межами. Привабливість СЕЗ для злочинності полягає не в тому, що контрабанда у «звичайному» порту неможлива, а лише тому, що митний нагляд у СЕЗ, як правило, ще менш прискіпливий, ніж деінде в державі.

Урешті-решт, ідея СЕЗ полягає в тому, щоб спростити бюрократичні процедури і стимулювати торгівлю та інвестиції. Залежно від виду СЕЗ, те саме може стосуватися податкового, фінансового та іншого нагляду.

Ступінь злочинності у СЕЗ суттєво залежить від того, яка діяльність у ній дозволена. Контрабанда і відмивання коштів становлять більший ризик у СЕЗ, націлених на сприяння значним обсягам міжнародної торгівлі, ніж у СЕЗ, що надають податкові або інші пільги для розвитку конкретної галузі.

Яскравий приклад – Панама. Вільна зона Колону є однією з найбільших торговельних СЕЗ у світі. Попри економічний успіх, вона певною мірою перетворилася на репутаційну проблему для панамського уряду, оскільки її використання для контрабанди і відмивання коштів привернуло до себе увагу Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей (ФАТФ).

У той же час Panama Pacifico – інша СЕЗ у тій же країні – є офісним і дистрибуційним центром для обмеженої кількості багатонаціональних корпорацій, участь яких в організованій злочинності є відносно малоймовірною.

Цю різницю необхідно мати на увазі при обговоренні того, яких саме СЕЗ потребує Україна.

Хоча є правила, яких має дотримуватися адміністрація кожної СЕЗ для запобігання злочинності (наприклад, необхідність проведення due diligence стосовно кожної компанії, що бажає вести бізнес у СЕЗ), моніторинг їх дотримання часто відсутній.

При цьому СЕЗ можуть адмініструватися приватними компаніями. Оскільки їх основна ціль – заробіток, це означає, що вони можуть нехтувати питаннями безпеки і запобігання злочинності.

Тобто розробка дієвої системи нагляду над СЕЗ має бути важливою передумовою для їх створення.

Питання безпеки стають ключовими для СЕЗ. У 2019 році Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) опублікувала рекомендацію, що містить код поведінки для «чистих» СЕЗ.

Це де-факто новий глобальний стандарт адміністрування вільних економічних зон, що ґрунтується на принципах активної взаємодії СЕЗ з правоохоронними органами. Досі невідомо, яким чином ОЕСР буде оцінювати його дотримання, але створення моніторингового механізму є питанням часу.

У 2020 р. асоціація World Free Zone Organization, що об'єднує понад 600 СЕЗ, запустила програму сертифікації СЕЗ, засновану на стандартах ОЕСР.

Ігнорування стандартів ОЕСР було б не креативною бізнес-ідеєю, а прямою дорогою до когорти СЕЗ, яких оминатимуть серйозні міжнародні компанії.

Не дивно, що Великобританія, яка останніми роками вела мову про створення СЕЗ, приділила значну увагу питанням протидії злочинності.

Це не означає, що створення СЕЗ несе переважно негативні наслідки. За належного контролю, вони можуть як стимулювати торгівлю й інвестиції, так і бути більш безпечними, ніж інші порти або ділянки кордону. Однак це потребуватиме компетентного і прагматичного планування [34].

Таким чином, в залежності від господарської спрямованості та економіко-правових умов, розрізняють різні види СЕЗ. Спеціальні (вільні) економічні зони створюються Верховною Радою України за ініціативою Президента України, Кабінету Міністрів України або місцевих Рад народних депутатів України та місцевої державної адміністрації. В такому ж порядку відбуваються зміни статусу і території СЕЗ.

Ліквідація СЕЗ відбувається у разі: закінчення встановленого законом строку її функціонування (строку, на який вона була створена, а можливо й подовження строку функціонування СЕЗ на підставі відповідного закону); дострокової ліквідації СЕЗ Верховною Радою України на підставі подання Президента України чи Кабінету Міністрів України. У разі ліквідації СЕЗ держава, відповідно до законодавства України, гарантує збереження у повному обсязі всіх майнових і немайнових прав суб'єктів СЕЗ.

Спори, що виникають у зв'язку з ліквідацією спеціальної (вільної) економічної зони між органом господарського розвитку і управління, суб'єктами економічної діяльності спеціальної (вільної) економічної зони та ліквідаційною комісією, підлягають розгляду в судах України, а спори за участю іноземного суб'єкта економічної діяльності, що діє в цій зоні, - в суді за погодженням сторін, в тому числі за кордоном.

Органи управління, що діють у СЕЗ, та їх повноваження: а) місцева Рада

народних депутатів; б) місцева державна адміністрація; в) орган господарського розвитку і управління СЕЗ; г) рада з питань спеціальної (вільної) економічної зони.

Створення та адміністрування спеціальних економічних зон тісно пов'язано із наглядом і контролем з метою запобігання та боротьби із типовими для СЕЗ правопорушеннями: імпортом та експортом заборонених або контрольованих товарів, ухиленням від митних платежів, ухиленням від оподаткування, відмиванням коштів. У 2020 році асоціація World Free Zone Organization, що об'єднує понад 600 СЕЗ/ВЕЗ, запустила програму сертифікації зон, засновану на стандартах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Це є новий глобальний стандарт адміністрування вільних економічних зон, що ґрунтується на принципах їх активної взаємодії з правоохоронними органами.

### **3.2. Задачі та перспективи подальшого розвитку спеціальних економічних зон в Україні**

Незважаючи на позитивні показники та динаміку, у 2005 р. Законом України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» від 25.03.2005 р., № 2505, за результатами оцінки діяльності СЕЗ та ТПР Міністерством економіки, було скасовано всі пільгові умови оподаткування та державні гарантії забезпечення інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, які надавалися в рамках діючих спеціальних зон. Крім того, був введений мораторій на розгляд і затвердження нових інвестиційних проектів на СЕЗ і ТПР. Поясненням такого рішення стало те, що ефективність роботи цих зон була недостатньою, а цілі, які ставилися на початку, не були досягнуті.

Серед дослідників проблем функціонування СЕЗ та ТПР існують різні думки щодо доцільності створення таких зон в Україні, але ООН у своїй доповіді «The Role of Export Processing Zones and Similar Arrangements in Economic Development» визнала вільні економічні зони одним із значних досягнень другої половини ХХ

століття, адже вони зіграли вагому роль в економічній інтеграції і прискореному використанні інновацій. Тому розглянемо детальніше причини, внаслідок яких був втрачений урядовий інтерес до їх подальшого функціонування.

Головною причиною скасування СЕЗ та ТПР стало те, що вони завдали більших збитків для економіки держави, ніж переваг, ставши так званими «чорними дірами державного бюджету». Загальна сума недоотриманих податків та вкладених ресурсів значно перевищувала отримані «прибутки» від функціонування зон зі спеціальним правовим режимом. Така ситуація склалась через те, що, з одного боку, був порушений сам принцип, закладений в ідею створення спеціальних зон, а з іншого – не було створено необхідних умов для їх функціонування та розвитку. Із точки зору економічної теорії, створення спеціальних преференціальних територій доцільно в тих випадках, коли йдеться про «молоді галузі» як підтримку нового (інноваційного) виробництва. Для того, щоб галузь стала конкурентоспроможною, потрібно досягти певних масштабів виробництва. Тому держава може надати їй тимчасову підтримку: податкові преференції як засіб залучення інвестиції та науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи, а митні обмеження захищають галузь від конкуренції ззовні.

Проте наші СЕЗ не залучали іноземних інвестицій під високотехнологічне виробництво. Більшість проектів припадали на традиційні та збиткові для України галузі: металургію, будівництво, вугільну промисловість. Крім того, вільні економічні зони часто використовувалися для реалізації сумнівних схем імпорту (наприклад, м'яса, машин і т. п). Лише чверть із них були іноземні. Останні пов'язані з реінвестуванням прибутку вітчизняними підприємствами, який виводив раніше в офшорні зони Кіпру, Віргінських островів, Нідерландів як засіб податкової оптимізації шляхом трансфертного ціноутворення. У той же час у підприємств, що не увійшли до преференціальної зони, створюється більш висока собівартість продукції, що призводить до проблем з реалізацією. Різниця в цінах між продукцією підприємств з СЕЗ та з решти територій породжувала розвиток тіньового бізнесу. У результаті зони вільного підприємництва стали своєрідною «природною монополією» тільки для регіонів України.

Основна увага при прийнятті рішень щодо вкладення грошей іноземними інвесторами приділяється не так податковим пільгам, як інституціональним умовам, які окреслюють довгострокові перспективи розвитку та можливості швидкої реалізації переваг преференціальних зон. До таких умов відносять: розвинена інфраструктура, відносно дешева висококваліфікована робоча сила, близькість до транспортних вузлів та міст реалізації продукції, відсутність корупції, прозора та чітка законодавча база.

Непрямим підтвердженням цього висновку в українських реаліях є опитування, проведене серед інвесторів, щодо головних перешкод на шляху залучення інвестицій в Україну. Найвищу оцінку з максимальних 10 балів отримали такі бар'єри: широке розповсюдження корупції (8,5 балів), недовіра до судової системи (7,5 бала), непередбачуваний валютний курс, нестабільна фінансова система (по 6 балів), обмеження на рух капіталу та валютне регулювання (5,5 бала), а от високі податкові ставки посіли останнє місце (2,9 бала) [39].

Багаторівнева система управління та високий ступінь зарегульованості на фоні низького державного контролю, є не останньою причиною неспроможності СЕЗ досягти зазначених цілей. Підтвердженням цього факту є те, що перевірка податковою інспекцією 225 підприємств, працюючих у СЕЗ та ТПР, у 201 з них виявила факти порушення податкового та митного законодавства [10].

Усе вище зазначене зашкодило українським територіям, що належали до вільних економічних зон, отримати належний розвиток, але, не зважаючи на це, були досягнуті такі переваги: залучення іноземного капіталу та розширення експортної бази; активізація зовнішньої торгівлі; вирішення проблем зайнятості населення шляхом створення нових робочих місць; покращення платіжного балансу країни за рахунок збільшення обсягів зовнішніх надходжень.

Отже, залучення інвестицій в українську економіку стикається з рядом перешкод, починаючи від інституційного середовища і закінчуючи законодавчою базою. Тому важливим є створення сприятливого інвестиційного клімату.

Створити необхідні умови для залучення інвестицій – це необхідна, але не достатня умова для забезпечення довгострокового економічного зростання. Україна

сьогодні швидко втрачає свої природні конкурентні переваги: потужний промислово-економічний потенціал, ресурсний та людський капітали, географічну позицію. Компенсувати ці втрати можна лише визначенням точок економічного зростання і цілеспрямованим їх інвестуванням. Саме вони повинні включати високотехнологічні та інноваційні галузі, щоб зробити перехід від сировинної моделі економіки колоніального типу до стану високотехнологічної індустріальної держави.

Особливі економічні зони і в кризових умовах мають величезне значення для формування національної інноваційної системи економіки й нових можливостей розвитку високотехнологічного виробництва в промислово-виробничих зонах. СЕЗ у перспективні мають стати майданчиком для реалізації інноваційних проектів, зокрема у сфері нанотехнологій, інформаційних технологій, виробництва нових матеріалів.

Але без наявності чіткої й економічно обґрунтованої інноваційно-інвестиційної програми під кожен конкретну СЕЗ досягти запланованого результату не можливо. Потрібно визначити також напрями розвитку. В умовах обмежених ресурсів потрібний фокус – треба сконцентруватися на пріоритетах і створити точки зростання. Перспективними галузями для України можуть стати машинобудування, інформаційно-комунікаційні технології, АПК.

Що стосується агропромислового комплексу, то для його інноваційного розвитку слід створити умови для розвитку ефективного підприємництва в цій сфері, зробити акцент на домінування в агропромисловому комплексі наукоємних галузей, виробництві засобів виробництва для галузей АПК та промислової переробки сільськогосподарської продукції, тобто на тих ланках, де створюється висока додана вартість. Найбільш відповідною формою для організації умов пільгового підприємництва в цій сфері є створення комплексних СЕЗ у вигляді спеціальних економічних зон чи зон вільного підприємництва, де резиденти можуть отримувати тимчасові пільги: часткове або повне звільнення від податку на прибуток; звільнення від податку на нерухомість і земельного податку; звільнення від ПДВ при ввезенні товарів (сировини, устаткування).

Промислово-виробничі економічні зони у вигляді створення індустріальних парків зазвичай розглядають як комфортну платформу для промислового використання, де створюються умови для полегшення логістичних операцій, зручного доступу до інфраструктури, сировини й робочої сили та можливості вивозу готової продукції. Така форма є цікавою для інвесторів, які мають намір вкласти свої кошти в розвиток промислових комплексів.

Економічні зони у вигляді інноваційних центрів слід застосовувати у сфері розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Інноваційний центр розглядається як організація, керована фахівцями, головною метою яких є збільшення добробуту місцевого співтовариства за допомогою просування інноваційної культури, а також змагальності інноваційного бізнесу й наукових організацій. Для досягнення цих цілей інноваційний центр стимулює потоки знань і технологій між університетами, науково-дослідними інститутами, компаніями і ринками й управляє ними. Він спрощує створення і зростання інноваційних компаній за допомогою інкубаційних процесів і процесів виведення нових компаній із тих, що існують [41].

На території інноваційних центрів й індустріальних парків, як правило, створюються умови для здобуття податкових пільг. Наприклад, резиденти таких зон звільняються від усіх основних податків: податку на прибуток; ПДВ по реалізації; ПДВ при ввезенні на територію України спеціального устаткування; земельного податку за ділянки в межах преференційних територій на період будівництва капітальних споруд для подальшої діяльності їх резидентів; податку на нерухомість відносно об'єктів території; офшорного збору при виплаті дивідендів їх засновникам; звільняються від обов'язкового продажу валюти, отриманої від реалізації своїх продуктів. Для працівників резидентів також можуть бути встановлені пільги, наприклад, по внесках на соціальне страхування працівників, а також доходи працівників можуть оподатковуватись за зниженою ставкою.

Але, як свідчить вітчизняний досвід, без наявності чіткої й економічно обґрунтованої інноваційно-інвестиційної програми під кожен конкретний СЕЗ досягти запланованого результату не можливо.

Для цього доцільно надати чіткі повноваження місцевим органам влади щодо відбору інвестиційних проектів, які вони вважають необхідними для реалізації на території регіону. Органи місцевої влади мають більшу зацікавленість у тому, щоб створити максимально сприятливі умови для роботи інвесторів, та більше важелів для здійснення повноцінного супроводження реалізації інвестиційних проектів.

Крім того, на відміну від ранніх днів, коли більшість зон були розроблені урядом, сьогодні вільні зони започатковуються значною мірою на основі партнерства між державним і приватним секторами зі збільшенням участі приватного сектора. У таких випадках функції державного сектора зазвичай включають реалізацію прозорої і чіткої нормативної бази, надання землі й ефективних державних послуг, фінансування базової інфраструктури й нагляд за приватними розробниками або операторами. З іншого боку, партнер приватного сектору відповідатиме за розробку й експлуатацію зон, надання певної інфраструктури і послуг на місцях, таких як управління активами, глобальна інформаційно-агітаційна діяльність і стосунки з інвесторами.

Чинна українська влада останнім часом активно обговорює можливе створення нових спеціальних економічних зон на території України. Президент Володимир Зеленський підняв питання, чи варто створити СЕЗ на Донбасі [22], а керівник ОПУ Андрій Єрмак обіцяв створити таку зону не тільки на Сході, а й на Заході України [16]. Крім того, помічено спроби «оживити» створення індустріальних парків через їх включення в програму «Велике будівництво». Позафракційні депутати українського парламенту, в свою чергу, теж запропонували створити вільну економічну зону на Донбасі.

На самому початку роботи ВР ІХ скликання депутати Вадим Новінський, Дмитро Шпенюк, Сергій Магера, Муса Магомедов, Вікторія Гриб зареєстрували в Раді законопроект «Про створення та функціонування спеціальної економічної зони «Донбас» (№1093). «Законопроект розроблений через крайню потребу закріплення на законодавчому рівні низки митних та податкових пільг, які будуть мати окремі райони Донецької і Луганської областей, в яких проводиться антитерористична операція, для відновлення об'єктів промисловості, транспортної та соціальної

інфраструктури, житлового фонду, переорієнтації промислового потенціалу, створення нових робочих місць, прискорення в цілому соціально-економічного розвитку зазначених регіонів», – ішлося в пояснювальній записці.

Ініціатива передбачала: 1) на три роки, наступних за роком створення ВЕЗ, звільняється від оподаткування прибуток новостворених підприємств, у яких розмір доходів протягом річного звітного періоду наростаючим підсумком не перевищує 50 млн грн і в яких середня чисельність працівників протягом цього періоду не менше 40 осіб ( а їхня зарплата не менше трьох мінімальних); 2) на період функціонування СЕЗ «Донбас» для забезпечення реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм територіальних громад сіл, селищ і міст Донецької та Луганської областей в доходи їх бюджетів, які враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать податкові надходження по загальнодержавних податків і зборів , визначених у статті 9 Податкового кодексу України, крім ПДВ; 3) на період функціонування СЕЗ, єдиний внесок не сплачується його платниками, які перебувають на обліку в органах доходів і зборів, розташованих на території населених пунктів, на які поширюється правовий режим вільної економічної зони «Донбас»; 4) на території СЕЗ «Донбас» може застосовуватися мультивалютний режим, за яким для оплати вартості товарів (робіт, послуг), які продаються в рамках ВЕЗ, використовується як гривня, так і валюти іноземних держав.

Разом з цим законопроектом, нардепи подали зміни до Податкового, Митного і Бюджетного кодексів.

СЕЗ «Туристичне Закарпаття»: законопроект було подано членом президентської команди – О. Устенком. У червні 2019 р. член фракції «Слуга народу» Олексій Устенко зареєстрував законопроект «Про спеціальну (вільну) економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Туристичне Закарпаття» (№3701). Устенко запропонував на 10 років (з 1 січня 2021 р. до 31 грудня 2030 р.) створити в адміністративно-територіальних межах Закарпатської області спеціальну економічну зону «Туристичне Закарпаття». Вона мала б служити для залучення інвестицій в сферу відпочинку, туризму і оздоровлення, забезпечення ефективного

використання природних ресурсів та рекреаційного потенціалу області, розвитку її транспортної інфраструктури, а також реалізації пілотного експерименту з розвитку сільського туризму як нової сфери економіки України.

Ініціатива передбачає: 1) введення на території СЕЗ спеціального режиму інвестиційної діяльності; 2) спеціальний режим інвестиційної діяльності застосовується до суб'єктів туристично-рекреаційної зони, зареєстрованих на її території та які реалізують інвестиційні проекти і експеримент з розвитку сільського туризму в розмірі не менше: 500 тис. доларів з розроблення родовищ мінеральних вод, лікувальних грязей та інших природних лікувальних ресурсів; з будівництва, реконструкції об'єктів для санаторно-курортного лікування, зі створення об'єктів у галузі відпочинку і туризму, діяльності готелів і ресторанів; 200 тис. доларів – зі збереження історичного та природного надбання.

Крім того, Устенко зареєстрував зміни до Митного і Податкового кодексів. Зміни до Податкового кодексу передбачають, що суб'єкти СЕЗ на три роки звільняються від сплати податку на прибуток. На території СЕЗ органи місцевого самоврядування можуть встановлювати пільгові ставки податку на нерухомість або ставку земельного податку.

В проросійській партії «Опозиційна платформа За життя» в передвиборчій програмі була обіцянка ухвалити закон про спеціальну економічну зону на Донбасі. Але таку ініціативу за півтора року фракція не зареєструвала. Від них була тільки постанова «Про невідкладні заходи для припинення бойових дій і відновлення миру, імплементації Мінських угод». Проект передбачав, що парламентський комітет повинен підготувати законопроект «Про вільну (особливу) економічну зону «Донбас». В свою чергу, співголова фракції Вадим Рабінович зареєстрував законопроект «Про створення вільної (спеціальної) економічної зони «Порто-Франко» (№2407). Створити її Рабінович запропонував на території Одеської області. «Основними напрямками створення спеціальної економічної зони «Порто-Франко» є залучення інвестицій для розвитку торгівлі, туризму, розвитку рекреаційно-туристичного господарства, створення нових робочих місць, впровадження новітніх технологій, створення високоефективних

конкурентоспроможних виробництв, сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і підприємництва, підвищення ефективності використання виробничих потужностей суднобудівних підприємств та їх експортного потенціалу, збільшення постачань високоякісних товарів і послуг, створення сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури в Одеській області», – йдеться в пояснювальній записці.

Законопроект передбачав: 1) створення на 30 років в адміністративно-територіальних межах Одеської області вільної економічної зони; 2) суб'єктами СЕЗ є юридичні особи, розташовані на території СЕЗ і які реалізують інвестиційні проекти в пріоритетних видах економічної діяльності на підставі договору. Вартість таких інвестиційних проектів повинна бути еквівалентною не менше 500 тис. доларів в харчовій промисловості і промисловості з переробки сільськогосподарської продукції; 700 тис. доларів – в будівництві, енергетиці, сфері транспорту; 1 млн. доларів – в машинобудуванні і приладобудуванні; 3 млн. доларів – на підприємствах суднобудівної промисловості; 3) на території СЕЗ запроваджується митний режим вільної митної зони. Разом із законопроектом нардеп зареєстрував зміни в Податковій і Митний кодекси.

СЕЗ в Херсонській області: ініціатива від групи «За майбутнє». Ігор Колихаєв, в подальшому мер Херсона, в статусі депутата від групи «За майбутнє» реєстрував законопроект «Про вільну економічну зону та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Херсонській області» (№3183). Додатково він подавав зміни до Митного і Податкового кодексів. Колихаєв запропонував створити вільну економічну зону в Херсонській області на 50 років. На території СЕЗ мав бути започаткований режим вільної митної зони. Суб'єктам СЕЗ мають бути надані пільги на сплати податку на прибуток підприємств – повне звільнення від сплати на п'ять років. Прибуток з шостого по десятий рік буде обкладатися за ставкою 50% від чинної. Будь-які виплати нерезидента з доходів, отриманих від здійснення господарської діяльності на території СЕЗ, оподатковуються за ставкою в розмірі 5%. Крім того, мала діяти пільгова ставка (50%) для податків на земельні ділянки, нерухомість, зарплати фізичних осіб.

Індустріальні парки, запропоновані партіями «Слуга народу», «Батьківщина» та іншими народними депутатами. У червні 2020 р. велика група депутатів від «Слуги народу» зареєструвала законопроект «Про внесення змін до Податкового кодексу України, спрямованих на залучення інвестицій в промисловий сектор економіки шляхом ведення стимулів в індустріальні парки» (№3724). Зміни до Податкового кодексу і закон «Про індустріальні парки» передбачали: 1) введення 3% податку на додану вартість для обладнання і комплектуючих, які ввозять на митну територію України учасники індустріальних парків для облаштування парків і господарської діяльності в їхніх межах; 2) звільнення від податку на прибуток протягом п'яти років і 50% податку на прибуток протягом наступних п'яти років для резидентів, що мають експортну виручку не менше 70% від загального обороту; 3) визначення переліку критеріїв до учасників індустріальних парків, які мають право на застосування особливостей оподаткування (види діяльності, середня заробітна плата на підприємстві); 4) компенсацію керівним компаніям, ініціаторам створення – суб'єктам господарювання і учасникам індустріальних парків половини витрат на приєднання до електромереж; 5) визначення уповноваженого державної установи, яка здійснюватиме координацію розвитку індустріальних парків, моніторинг їхньої діяльності, компенсацію витрат на розвиток інфраструктури, представляти їхні інтереси [56].

18 липня 2021 року у ВРУ було зареєстровано проект Закону про внесення змін до розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України у зв'язку із втратою чинності Законом України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України». Головним автором став народний депутат від фракції «Голос» Ярослав Железняк. 1 липня 2021 року проект закону було ухвалено ВРУ, і незабаром він став законом. [47] Таким чином, дана СЕЗ ліквідована.

При цьому, зазначені проекти наразі залишаються проектами, оскільки політична, економічна, соціальна ситуація в країні докорінно змінилася через російську агресію, окупацію частини українських територій, руйнування значної частини інфраструктури, знищення багатьох підприємств, а також бойові дії, що

точаться саме в регіонах, відведених владою під започаткування нових СЕЗ.

Отже, подальший ефективний розвиток спеціальних економічних зон в Україні, в принципі потребує системних змін у відповідній державній політиці. Зокрема, доцільним є:

- законодавчо закріпити зважену й ефективну систему податкових, митних, валютних та організаційних пільг;

- сформувані ефективні форми взаємодії місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого та регіонального самоврядування, органу господарського розвитку і управління СЕЗ на основі загальної зацікавленості в досягненні високих соціально-економічних результатів діяльності;

- враховувати збалансованість інтересів усіх сторін, що беруть участь у процесі створення і функціонування СЕЗ;

- створити систему гнучкого та динамічного управління СЕЗ, тобто можливість швидкого й адекватного реагування на зміни в зовнішньому економічному середовищі;

- підвищувати ефективність діяльності особливих економічних зон, роблячи акцент на швидкій капіталізації інтелектуального потенціалу, упроваджуючи нові моделі управління СЕЗ із залученням приватного капіталу;

Чинна українська влада, починаючи з 2019 р., активно просуvala ідеї та проекти створення нових СЕЗ на сході, заході та півдні країни: наприклад, в Донецькій, Закарпатській, Херсонській областях. В зв'язку з чим було створено і подано до розгляду у ВР цілий ряд законопроектів. При цьому, очевидно, що реалізація таких намірів наразі не є можливою через російську агресію, а плани щодо створення нових і подальшого розвитку існуючих СЕЗ в Україні будуть докорінно переглянуті після завершення бойових дій.

### **Висновки до розділу 3**

В залежності від господарської спрямованості та економіко-правових умов, розрізняють різні види СЕЗ. Спеціальні (вільні) економічні зони створюються

Верховною Радою України за ініціативою Президента України, Кабінету Міністрів України або місцевих Рад народних депутатів України та місцевої державної адміністрації. В такому ж порядку відбуваються зміни статусу і території СЕЗ.

Ліквідація СЕЗ відбувається у разі: закінчення встановленого законом строку її функціонування (строку, на який вона була створена, а можливо й подовження строку функціонування СЕЗ на підставі відповідного закону); дострокової ліквідації СЕЗ Верховною Радою України на підставі подання Президента України чи Кабінету Міністрів України. У разі ліквідації СЕЗ держава, відповідно до законодавства України, гарантує збереження у повному обсязі всіх майнових і немайнових прав суб'єктів СЕЗ.

Органи управління, що діють у СЕЗ, та їх повноваження: а) місцева Рада народних депутатів; б) місцева державна адміністрація; в) орган господарського розвитку і управління СЕЗ; г) рада з питань спеціальної (вільної) економічної зони.

Створення та адміністрування спеціальних економічних зон тісно пов'язано із наглядом і контролем з метою запобігання та боротьби із типовими для СЕЗ правопорушеннями: імпортом та експортом заборонених або контрольованих товарів, ухиленням від митних платежів, ухиленням від оподаткування, відмиванням коштів. У 2020 році асоціація World Free Zone Organization, що об'єднує понад 600 СЕЗ/ВЕЗ, запустила програму сертифікації зон, засновану на стандартах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Це є новий глобальний стандарт адміністрування вільних економічних зон, що ґрунтується на принципах їх активної взаємодії з правоохоронними органами.

Подальший ефективний розвиток спеціальних економічних зон в Україні, в принципі потребує системних змін у відповідній державній політиці. Зокрема, доцільним є:

– законодавчо закріпити зважену й ефективну систему податкових, митних, валютних та організаційних пільг;

– сформувати ефективні форми взаємодії місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого та регіонального самоврядування, органу господарського розвитку і управління СЕЗ на основі загальної зацікавленості в

досягненні високих соціально-економічних результатів діяльності;

- враховувати збалансованість інтересів усіх сторін, що беруть участь у процесі створення і функціонування СЕЗ;

- створити систему гнучкого та динамічного управління СЕЗ, тобто можливість швидкого й адекватного реагування на зміни в зовнішньому економічному середовищі;

- підвищувати ефективність діяльності особливих економічних зон, роблячи акцент на швидкій капіталізації інтелектуального потенціалу, упроваджуючи нові моделі управління СЕЗ із залученням приватного капіталу.

Чинна українська влада, починаючи з 2019 р., активно просуvala ідеї та проекти створення нових СЕЗ на сході, заході та півдні країни: наприклад, в Донецькій, Закарпатській, Херсонській областях. В зв'язку з чим було створено і подано до розгляду у ВР цілий ряд законопроектів. При цьому, очевидно, що реалізація таких намірів наразі не є можливою через російську агресію, а плани щодо створення нових і подальшого розвитку існуючих СЕЗ в Україні будуть докорінно переглянуті після завершення бойових дій.

## ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження сформульовано наступні висновки, які розкривають теоретичні та практичні аспекти діяльності вільних (спеціальних) економічних зон.

Вільну економічну зону (ВЕЗ) можна визначити як просторово обмежену частину території держави, у межах якої встановлюється особливий режим підприємницької діяльності для забезпечення цілеспрямованого економічного розвитку території шляхом активізації зовнішньоекономічних зв'язків.

Слід зазначити, що вільні економічні зони доволі поширені в світі, мають власну історію, неоднозначну соціально-економічну результативність. Вдала адаптація ВЕЗ до специфіки національного господарства, рівня його розвитку та державної стратегії соціально-економічного зростання можуть сприяти динамічному прогресу країни.

Можна стверджувати, що впровадження та використання вільних економічних зон є дуже успішним напрацюванням в системі ринкових ідей, допомагає розвитку здорової конкуренції, створює нові й ефективні моделі управління виробництвом, експортом та інноваціями, а відтак, є запорукою ефективного економічного зростання.

В залежності від поставлених цілей, наявних ресурсів та географічних, демографічних, економічних і політичних особливостей країн, створюються торгові, промислово-виробничі, техніко-впроваджувальні або сервісні зони. Особливий режим вільної економічної зони може поширюватись як на цілий регіон країни або її місто, так і на окремо взяте підприємство або навіть магазин чи склад. Переважно, вільні економічні зони створюються в межах однієї країни, хоча існують приклади подібних міжнародних утворень.

Основними цілями створення вільних економічних зон є: розвиток міжнародної торгівлі, виробництва товарів з їх подальшим експортом, імпортозаміщення, створення додаткових робочих місць, порятунк економік

депресивних регіонів тощо.

Практика функціонування спеціальних економічних зон у промислово розвинутих країнах свідчить, що в основі їхнього успіху лежить, з одного боку, гарне планування початкових стадій їхнього розвитку, а з іншого боку – гнучкість керування зонами. Ситуація, що змінюється, у світовому господарстві (НТР, конкуренція між транснаціональними корпораціями, зміни в курсах валют, зміна в системі міжнародного обміну й т.ін.) впливає на розвиток ВЕЗ і відповідно вимагає адекватного реагування на ці зміни.

Соціально-економічні вигоди від створення зон досить вагомі. Ці зони створили значне число робочих місць, оживили міжнародний торговий обмін, підвищили зовнішньоторговельну результативність, науково-виробничий потенціал і т.д. Важливим аспектом діяльності спеціальних економічних зон у промислово розвинутих країнах є те, що вони працюють не тільки на світовий, але і на внутрішній ринок.

Вільні економічні зони, що функціонують у європейських країнах, що розвиваються, мають ряд загальних рис розвитку:

По-перше, найбільше поширення в цих країнах одержали експортно-виробничі зони. Як було сказано вище, створення ВЕЗ визначається рядом економічних причин, і насамперед, потребою розвитку і виробництва промислових товарів на експорт, залучення в країну іноземного капіталу, передової науки і технології, сучасної технічної інформації.

По-друге, особливий режим господарювання у вільних економічних зонах стає більш ліберальним і пільговим для іноземних підприємців. Це зв'язано з посиленням міжнародної конкуренції між спеціальними економічними зонами і відповідно спробами довести свої порівняльні переваги перед подібними іншими ВЕЗ.

По-третє, у процесі функціонування вільних економічних зон відбувається торгово-промислова диверсифікованість їхньої діяльності, комплексний розвиток. Сучасна НТР на перший план висуває вільні економічні зони, у яких зосереджуються наукомісткі галузі виробництва, зв'язані з розробками нових і високих технологій.

Помітна роль вільних економічних зон у соціально-економічному розвитку окремих відособлених районів різних країн, тієї чи іншої галузі виробництва, у залученні іноземного капіталу чи пожвавленні діяльності дрібного і середнього вітчизняного підприємництва, проте, не дає досить основ розглядати їх як універсальний спосіб модернізації економіки.

Ступінь впливу функціонування спеціальних економічних зон на решту території країн, що розвиваються, є досить обмежений. Для промислово розвинених країн, як правило, і не ставиться спеціальною задачею поширення такого впливу. Організація ВЕЗ грає чітко визначену роль у пожвавленні підприємницької діяльності даного регіону, в акцентуванні уваги на розвитку тієї чи іншої галузі економіки.

Крім того, утворення вільних економічних зон пов'язано, як правило, зі значними капіталовкладеннями і наступними істотними зусиллями держави щодо їх розвитку. Без чітко визначеної централізованої підтримки вони є практично нежиттєздатними.

Україна, в свою чергу, має в цілому негативний досвід створення спеціальних економічних зон. Передбачені державою для них преференції не дали очікуваних результатів, спричинивши значні втрати держбюджету, викривлення в економіці, погіршення конкурентного середовища.

Відповідно до базового Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» (1992) і спеціальних законів, які приймалися під кожен конкретну зону, за період із кінця 1990-х до початку 2000-х років у країні було створено 11 СЕЗ. Спеціальними законами на території економічних зон запроваджувалися пільгові податковий, митний і валютно-фінансовий та інші режими економічної діяльності. Інвесторам у різних комбінаціях надавалися такі пільги: режим спеціальної митної зони, звільнення від оподаткування прибутку, звільнення від оподаткування інвестицій, звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ, звільнення від обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті, звільнення від плати за землю, звільнення від сплати зборів до деяких бюджетних фондів. Надання цих пільг спричинило зменшення податкових

надходжень до бюджету та викривлення конкуренції через створення економічно необґрунтованих преференцій окремим виробникам й істотні прогалини в законодавстві, а саме:

1. У базовому та спеціальних законах про СЕЗ не були прописані критерії, яким мала відповідати територія для набуття статусу економічної зони. Фактично, в країні діяв «ручний» режим створення СЕЗ. Рішення про їх заснування мали суб'єктивний характер і нерідко не були пов'язані з необхідністю вирішення проблем певної території. Так само не були визначені вимоги до підприємств, які виявили бажання працювати в економічних зонах. Будь-яке підприємство, незалежно від сфери діяльності (навіть не йдеться про наукомісткі виробництва, як це прийнято світовою практикою), могло невиправдано скористатися перевагами особливого режиму діяльності.

2. Законом передбачено створення різноманітних типів зон і надання широкого спектру можливих державних преференцій, але при цьому відсутній механізм визначення розміру державної допомоги та перелік основних чинників, які на нього впливатимуть (розташування зони, розмір підприємств, вид економічної діяльності та обсяг вкладених ними інвестицій).

3. Законом визначено, що органами управління СЕЗ можуть бути: 1) місцеві органи управління; 2) орган господарського розвитку й управління СЕЗ, що створюється за участю суб'єктів господарювання України та інших держав. Функції цього органу мав право виконувати один із суб'єктів господарювання економічної зони, що створювало умови для зловживань на користь окремих резидентів зони і суперечило інтересам інвесторів та держави.

4. Аналіз фактичних результатів діяльності СЕЗ щодо їх відповідності запланованим і цільового використання наданих преференцій реально не здійснювався. Більше того, Постановою КМУ від 24.06.2016 р. № 382 уряд взагалі скасував необхідність проведення аналізу результатів функціонування СЕЗ, обґрунтовуючи це необхідністю зниження функціонального навантаження на органи виконавчої влади центрального і місцевого рівнів.

Необхідно також звернути увагу на суперечливість положень законодавства

щодо типології економічних зон. Так, ст. 3 базового закону визначено типи СЕЗ, які можуть створюватися в Україні. Це є: «вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристсько-рекреаційні, страхові, банківські тощо».

З огляду на окреслені проблеми, пропонується:

1) викреслити з переліку типів СЕЗ, які можуть створюватися в Україні, технопарки, оскільки відповідно до Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», такий режим діяльності встановлюється для технопарку як юридичної особи або групи юридичних осіб, які можуть реалізовувати проекти на всій території України, а не на окремій її частині, як це передбачено законом про економічні зони. Відповідно до ст. 1 спеціальна економічна зона є частиною території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України;

2) додати до переліку типів СЕЗ, які можуть створюватися в Україні, індустріальні парки як облаштовану відповідною інфраструктурою територію, у межах якої їх учасниками може здійснюватися господарська діяльність у сфері переробної промисловості, а також науково-дослідна діяльність, діяльність у сфері інформації і телекомунікацій (ст. 1 Закону України «Про індустріальні парки»).

На результати діяльності українських економічних зон не в останню чергу вплинула позиція держави, яка не взяла на себе жодних зобов'язань щодо облаштування економічних зон виробничою і транспортною інфраструктурою. Це є принциповим моментом, від якого багато в чому залежить ефективність зон. У Китаї, наприклад, близько 80% витрат на розвиток інфраструктури були профінансовані державою, а залучення іноземних інвестицій розпочалося лише після створення привабливих умов ведення бізнесу. В Україні ж держава відпустила СЕЗ «у вільне плавання», після чого визнала цей інструмент непридатним для українських умов.

З використанням додаткової аргументації щодо позитивного зв'язку між інвестиціями, ступенем агломерації та економічною динамікою видається доцільним

продовження експерименту, але на якісно відмінній методологічній основі, із врахуванням відповідних інфраструктурних потреб.

На додачу до цього, російська агресія щодо України, окупація значної частини українських територій і руйнування багатьох промислових підприємств та об'єктів інфраструктури зробили функціонування ряду спеціальних економічних зон України неможливим. Відповідно, їх подальша доля може вирішуватись лише після закінчення бойових дій та відновлення територіальної цілісності України.

В залежності від господарської спрямованості та економіко-правових умов, розрізняють різні види СЕЗ. Спеціальні (вільні) економічні зони створюються Верховною Радою України за ініціативою Президента України, Кабінету Міністрів України або місцевих Рад народних депутатів України та місцевої державної адміністрації. В такому ж порядку відбуваються зміни статусу і території СЕЗ.

Ліквідація СЕЗ відбувається у разі: закінчення встановленого законом строку її функціонування (строку, на який вона була створена, а можливо й продовження строку функціонування СЕЗ на підставі відповідного закону); дострокової ліквідації СЕЗ Верховною Радою України на підставі подання Президента України чи Кабінету Міністрів України. У разі ліквідації СЕЗ держава, відповідно до законодавства України, гарантує збереження у повному обсязі всіх майнових і немайнових прав суб'єктів СЕЗ. Спори, що виникають у зв'язку з ліквідацією спеціальної (вільної) економічної зони між органом господарського розвитку і управління, суб'єктами економічної діяльності спеціальної (вільної) економічної зони та ліквідаційною комісією, підлягають розгляду в судах України, а спори за участю іноземного суб'єкта економічної діяльності, що діє в цій зоні, - в суді за погодженням сторін, в тому числі за кордоном.

Органи управління, що діють у СЕЗ, та їх повноваження: а) місцева Рада народних депутатів; б) місцева державна адміністрація; в) орган господарського розвитку і управління СЕЗ; г) рада з питань спеціальної (вільної) економічної зони.

Створення та адміністрування спеціальних економічних зон тісно пов'язано із наглядом і контролем з метою запобігання та боротьби із типовими для СЕЗ правопорушеннями: імпортом та експортом заборонених або контрольованих

товарів, ухиленням від митних платежів, ухиленням від оподаткування, відмиванням коштів. У 2020 році асоціація World Free Zone Organization, що об'єднує понад 600 СЕЗ/ВЕЗ, запустила програму сертифікації зон, засновану на стандартах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Це є новий глобальний стандарт адміністрування вільних економічних зон, що ґрунтується на принципах їх активної взаємодії з правоохоронними органами.

Подальший ефективний розвиток спеціальних економічних зон в Україні, в принципі потребує системних змін у відповідній державній політиці. Зокрема, доцільним є:

- законодавчо закріпити зважену й ефективну систему податкових, митних, валютних та організаційних пільг;
- сформувати ефективні форми взаємодії місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого та регіонального самоврядування, органу господарського розвитку і управління СЕЗ на основі загальної зацікавленості в досягненні високих соціально-економічних результатів діяльності;
- враховувати збалансованість інтересів усіх сторін, що беруть участь у процесі створення і функціонування СЕЗ;
- створити систему гнучкого та динамічного управління СЕЗ, тобто можливість швидкого й адекватного реагування на зміни в зовнішньому економічному середовищі;
- підвищувати ефективність діяльності особливих економічних зон, роблячи акцент на швидкій капіталізації інтелектуального потенціалу, упроваджуючи нові моделі управління СЕЗ із залученням приватного капіталу;

Чинна українська влада, починаючи з 2019 р., активно просуvala ідеї та проекти створення нових СЕЗ на сході, заході та півдні країни: наприклад, в Донецькій, Закарпатській, Херсонській областях. В зв'язку з чим було створено і подано до розгляду у ВР цілий ряд законопроектів. При цьому, очевидно, що реалізація таких намірів наразі не є можливою через російську агресію, а плани щодо створення нових і подальшого розвитку існуючих СЕЗ в Україні будуть докорінно переглянуті після завершення бойових дій.



## СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бізнес хоче відновити практику створення вільних економічних зон. *Бізнес*. URL: <https://business.ua/business/4720-biznes-khoche-vidnovyty-praktykustvorennia-vilnykh-ekonomichnykh-zon> (дата звернення: 19.04.2020).
2. Борщевський В. В. Перспективи функціонування вільних (спеціальних) економічних зон у контексті розвитку українсько-польського співробітництва. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 4(9). С. 201-206.
3. Бубенець В. Ю. Вільні економічні зони: проблеми, правове регулювання. *Юридичні науки: проблеми та перспективи*. 2016. С.13-16.
4. Буткевич О. В. Правове регулювання господарської діяльності в спеціальних (вільних) економічних зонах України : монографія. Х. : Право, 2008. 184 с.
5. Буткевич О. В., Храбров А. О. Особливості функціонування технологічних парків. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. №3. С.65-73.
6. Вергун В. А., Ступницький О. І. Іноземні інвестиції: офшорні зони та їх інституції в міжнародному бізнесі : навч. посіб. Київ : Київський ун-т, 2012. 415 с.
7. Вільна економічна зона. Вікіпедія : веб-сайт. URL: [https://uk.wikipedia.org/Вільна\\_економічна\\_зона](https://uk.wikipedia.org/Вільна_економічна_зона) (дата звернення: 26.11.2022).
8. Вільні економічні зони в Україні (загальні дані, законодавчо-правова база, перелік та пільги) URL: [www.kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua). (дата звернення: 2.01.2023).
9. Войцеховська Ю. В., Мавріна А. О., Войцеховська В. В. Спеціальні економічні зони: зарубіжний досвід та перспективи в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2016. №847. – С. 42-48. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/2742/visnyk2016-42-48.pdf> (дата звернення: 2.01.2023).
10. Геєць В., Семеновенко В. Спеціальні економічні зони: «чорні діри» або точки економічного зростання? *Дзеркало тижня*. 2006. № 44. URL: [https://zn.ua/ECONOMICS/spetsialnye\\_ekonomicheskie\\_zony\\_chernye\\_dyry\\_ili\\_toc](https://zn.ua/ECONOMICS/spetsialnye_ekonomicheskie_zony_chernye_dyry_ili_toc)

[hki\\_ekonomicheskogo\\_rosta.html](http://hki_ekonomicheskogo_rosta.html) (дата звернення: 10.12.2022).

11. Гусєв Ю. В. Поняття вільних (спеціальних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку. *Економічна наука*. 2015. № 22. С. 59-65.
12. Даниліна С. О., Коцюрубенко Г. М., Шикіна О. В. Перспективи використання потенціалу СЕЗ в умовах посткризового відновлення економіки України. *Економіка та управління національним господарством*. 2020. №42. С. 77-82.
13. Денисенко С. І. Міжнародно-правові аспекти діяльності спільних вільних економічних зон на шляху розвитку міжнародної економічної інтеграції. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 1. С.203-210.
14. Економіка регіонів у 2020 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ : аналітична доповідь / О. В. Шевченко, В. І. Жук, К. Г. Юрченко, О. А. Баталов [та ін.] ; наук. ред. Д. І. Олійник ; Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України : К., 2021. 116 с.
15. Єгорова О. О. Напрями удосконалення спеціальних економічних зон України: приклад Туреччини : аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень: веб-сайт. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/napryamiudoskonalennya-specialnikh-ekonomichnikh-zonukraini-priklad> (дата звернення: 19.12.2022).
16. Єрмак пообіцяв створити вільну економічну зону на заході України. Слово і діло : веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/promise/88166.html> (дата звернення: 21.12.2022).
17. Журавель А. В. Правове регулювання інвестиційної діяльності у вільних економічних зонах. Лекція. URL: [https://oduvsv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/lek\\_k7-2016-prav\\_regul\\_zovn\\_ta\\_invest\\_diyaln.pdf](https://oduvsv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/lek_k7-2016-prav_regul_zovn_ta_invest_diyaln.pdf) (дата звернення: 3.12.2022).
18. Закон України Про індустриальні парки. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/5018-17> (дата звернення: 17.12.2022).
19. Закон України Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків. Верховна Рада України : веб-сайт. URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/991-14> (дата звернення: 10.12.2022).
20. Запитання Зеленського №2 про вільну економічну зону: світовий досвід. Слово і Діло : веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/10/20/infografika/ekonomika/zapytannya-zelenskoho-2-pro-vilnu-ekonomichnu-zonu-svitoviy-dosvid> (дата звернення: 22.12.2022).
21. Засадко В. В., Перспективи функціонування спеціальних економічних зон в Україні в умовах створення зони вільної торгівлі з ЄС. 2010. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/March08/10.htm> (дата звернення: 7.12.2022).
22. Зеленський пообіцяв запровадити вільну економічну зону на тимчасово окупованій території Донбасу після деокупації. Слово і діло : веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/promise/88021.html> (дата звернення: 21.12.2022).
23. Єгорова О.О. Спеціальні економічні зони України: результати, проблеми та перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип.5. Ч.1. С.167-173.
24. Історичний зарубіжний досвід, об'єктивна необхідність і суть створення спеціальних (вільних) економічних зон. БукЛіб : веб-сайт. URL: <https://buklib.net/books/29116/> (дата звернення: 23.11.2022).
25. Кіндзерський Ю. В. Стимулювання виробництва та міжрегіональне вирівнювання через спеціальні економічні зони: досвід Польщі в контексті євроінтеграційного курсу України. *Економіст*. 2022. № 6. С. 34-38.
26. Коссак В. М. Правове регулювання іноземних інвестицій та міжнародної технічної допомоги в Україні. К.: Прав. Єдність, 2009. – 309 с.
27. Магазин безмитної торгівлі // Митна енциклопедія : у 2 т. / за заг. ред. І. Г. Бережнюк. Хм. : ПП Мельник А.А., 2013. Т.2. 536 с.
28. Наконечна К. В. Спеціальні економічні зони як дієвий засіб регіональної економічної політики. Досвід Польщі. *Агросвіт*. 2015. № 20. С. 29-35.
29. Огляд існуючих моделей ВЕЗ у світі. Освіта.UA : веб-сайт. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/international-relations/19071/> (дата звернення: 21.12.2022).
30. Основні показники по СЕЗ. Міністерство економічного розвитку і торгівлі

- України. : веб-сайт. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9a321bee-7eaf-48c9-8888-1933f263a96d&title=OsnovniPokaznikiPoSez> (дата звернення: 17.12.2022).
31. Офшорна зона. Вікіпедія : веб-сайт. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Офшорна\\_зона](https://uk.wikipedia.org/wiki/Офшорна_зона) (дата звернення: 10.12.2022).
32. Офшорна зона. Митна енциклопедія : у 2 т. / за заг. ред. І.Г. Бережнюк. Хм. : ПП Мельник А.А., 2013. Т.2. 536 с.
33. Офшорний центр. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / за заг. ред. Л. В. Губерський. К. : Знання України, 2004. Т.2. 812 с.
34. Мойсєнко А. Вільні економічні зони і злочинність: світові уроки для України. Економічна правда : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/05/26/674236/> (дата звернення: 9.12.2022).
35. Павленчик А. О. Спеціальні (вільні) економічні зони: історія та перспективи : лекція. URL: [https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/28733/1/Лекція%209%20\(3\).pdf](https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/28733/1/Лекція%209%20(3).pdf) (дата звернення: 1.12.2022).
36. Перелік СЕЗ та ТПР. Міністерство Економіки України : веб-сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=65af61ae-d9d8-48fc-b1f0-a8ee8094994b&title=PerelikSezTaTpr> (дата звернення: 18.12.2022).
37. Пила В. І. Про перспективи СЕЗ і ТПР в Україні. *Економіка України*. 2002. № 4. С. 11-17.
38. Підоричева І. Досвід польських СЕЗ: у пошуках «антикрихкості» для України. ZN,UA : веб-сайт. URL: [https://zn.ua/ukr/macrolevel/dosvid-polskih-sez-u-poshukah-antikrihkosti-dlya-ukrayini-257607\\_.html](https://zn.ua/ukr/macrolevel/dosvid-polskih-sez-u-poshukah-antikrihkosti-dlya-ukrayini-257607_.html) (дата звернення: 4.01.2023).
39. Підоричева І. СЕЗам не відкриється? Дзеркало тижня. 2017. № 11. URL: <https://dt.ua/macrolevel/sezam-ne-vidkriyetsya-pro-svitoviy-dosvid-vikoristannya-specialnih-ekonomichnih-zon-ta-umovi-za-yakih-yihinstrumentariy-mozhe-stati-pridatnim-dlya-vikoristannya-i-v-ukrayini-.html> (дата звернення: 10.12.2022).
40. Підоричева І. Ю. Спеціальні економічні зони: світова практика, досвід та альтернативна концепція для України. *Економіка промисловості*. 2020. №1(89).

С. 5-30.

41. Поняття, функції і завдання технопарків. URL: <https://raexpert.ua/researches/technopark/part1> (дата звернення: 10.12.2022).
42. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон. Закон України. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12#Text> (дата звернення: 7.12.2022).
43. Про заходи щодо створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності. Постанова Кабінету міністрів України №1756, від 24 вересня 1999 р. Верховна рада України : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1756-99-%D0%BF> (дата звернення: 18.12.2022).
44. Про Концепцію створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні. Постанова Кабінету міністрів України №167, від 14 березня 1994 р. Верховна рада України : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-94-%D0%BF> (дата звернення: 18.12.2022).
45. Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортполіс Трускавець». Закон України. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/514-14> (дата звернення: 29.12.2022).
46. Про спеціальну економічну зону «Яворів». Закон України. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/402-14> (дата звернення: 29.12.2022).
47. Рахманін пообіцяв, що депутати від "Голосу" подадуть до ВРУ законопроект про скасування вільної економічної зони Крим. Слово і Діло : веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/promise/82554.html> (дата звернення: 21.12.2022).
48. Рижун Н. А. Про основні проблеми та заходи щодо активізації вільних економічних зон в Україні. *Економіст*. 2007. №6. С. 78-81.
49. Сіваченко І. Ю., Кухарська Н. О., Левицький М. А. Вільні економічні зони. К., 2002.
50. Скиба М. Спеціальні економічні зони як інструмент активізації інвестиційно-інноваційної діяльності: теоретико-прикладний аспект. *Вісник Національної*

академії державного управління. 2011. № 3. С. 129-137.

51. Статистична інформація про СЕЗ України. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 5.12.2022).
52. Сутність вільної економічної зони. Міжнародні відносини.: веб-сайт. URL: <http://osvita.ua/vnz> (дата звернення: 27.11.2022).
53. Ткач С. М. Розвиток інноваційної інфраструктури в Україні та Польщі. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України* : зб. наук. пр. ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2016. Вип. 3 (119). С. 92-97.
54. Ткач С. М. Спеціальні економічні зони в Україні: досвід і нові пріоритети просторової організації. *Регіональна економіка*, 2020. №3. С. 86-97.
55. Удовиченко В. Розробка механізму запровадження спеціальних економічних зон: методологія, практика : збірник наукових праць УФЕІ. 1999. № 2. С.47-59.
56. Худякова, О., Міхальков, С. «Круглий стіл»: де політичні сили пропонують створювати вільні економічні зони. Слово і Діло. : веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/04/14/stattja/polityka/kruhlyj-stil-politychni-syly-proponuyut-stvoryuvaty-vilni-ekonomichni-zony> (дата звернення: 21.12.2022).
57. Чмир О. С. Аналіз результатів функціонування вітчизняної системи СЕЗ і ТПП та перспективи її подальшого розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні* : зб. наук. праць / за ред. І. Г. Манщура К. : НДЕІ, 2011. № 10. С.173-185.
58. Чмир О. С. Вітчизняна практика та світовий досвід СЕЗ і ТПП : монографія. К. : Вістка, 2013. 251 с.
59. Шевчук В. О., Черкас Н. І. Можливості ренесансу вітчизняних СЕЗ/ВЕЗ на інвестиційно-інноваційній основі в Україні. ResearchGate : веб-сайт. URL: [https://www.researchgate.net/publication/337821783\\_Sevcuk\\_VO\\_Cerkas\\_NI\\_Mozlivosti\\_renesansu\\_vitciznanih\\_SEZVEZ\\_na\\_investicijno-innovacijnij\\_osnovi\\_v\\_Ukraini\\_Problemi\\_rozvitku\\_prikordonnih\\_teritorij\\_ta\\_ih\\_uchasti\\_v\\_integracijnih\\_procesah\\_2007\\_24-30](https://www.researchgate.net/publication/337821783_Sevcuk_VO_Cerkas_NI_Mozlivosti_renesansu_vitciznanih_SEZVEZ_na_investicijno-innovacijnij_osnovi_v_Ukraini_Problemi_rozvitku_prikordonnih_teritorij_ta_ih_uchasti_v_integracijnih_procesah_2007_24-30) (дата звернення: 17.12.2022).
60. Штань М. В. Макроекономічні умови функціонування спеціальних

- економічних зон в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. №19. С.16-20.
61. Шутова О. С. Вільні економічні зони як різновид територіальних податкових звільнень. *Часопис Київського ун-ту права*. 2013. № 1. С. 157-161.
62. Aggarwal A. Economic Impacts of SEZs: Theoretical Approaches and Analysis of Newly Notified SEZs in India. *Munich Personal RePec*. 2010. № 20902. URL: [https://mpra.ub.uni-muenchen.de/20902/2/MPRA\\_paper\\_20902.pdf](https://mpra.ub.uni-muenchen.de/20902/2/MPRA_paper_20902.pdf) (дата звернення: 15.12.2022).
63. Akinci G., Crittle J. Special economic zone: performance, lessons learned, and implication for zone development. *Foreign Investment Advisory Service (FIAS) occasional paper*. 2008. 83 p.
64. Cha F. And the world's most lucrative airports are... CNN Travel : веб-сайт. URL: <https://web.archive.org/web/20180603211737/http://travel.cnn.com/explorations/show/and-worlds-most-lucrative-airports-are-006206/> (дата звернення: 5.12.2022).
65. Cheesman A. Special Economic Zones & Development: Geography and Linkages in the Indian EOU Scheme. *DPU Working Paper*. 2012. № 145. 42 p.
66. Cling J., Letilly G. Export Processing Zones: a threatened instrument for global economy insertion? *DIAL Unité de Recherche CIPRE*. 2001. URL: [https://www.researchgate.net/publication/4796339\\_Export\\_processing\\_zones\\_A\\_threatened\\_instrument\\_for\\_global\\_economy\\_insertion](https://www.researchgate.net/publication/4796339_Export_processing_zones_A_threatened_instrument_for_global_economy_insertion) (дата звернення: 19.12.2022).
67. Defever F., Reyes J.D., Riaño A., Sánchez Martín M. E. Special Economic Zones and WTO Compliance: Evidence from the Dominican Republic. *Economica*. 2018. Vol.86. P.532-568.
68. Eurostat Glossary: Knowledgeintensive services (KIS). *Eurostat*. 2019. URL: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Knowledge-intensive\\_services\\_\(KIS\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Knowledge-intensive_services_(KIS)) (дата звернення: 7.12.2022).
69. Hamada K. An Economic Analysis of the Duty-Free Zone. *Journal of International Economics*. 1974. Vol.4. P.225-241.
70. Hazakis K. J. The rationale of special economic zones (SEZs): An Institutional approach. *Regional Science Policy & Practice*. 2014. Vol.6(1). P. 85-101.
71. Lipták F., Klasováb S., Kováb V. Special Economic Zone Constitution According to

- Cluster Analysis. *Procedia Economics and Finance*. 2015. Vol 27. P.186-193.
72. Lucas R. E., Moll B. Knowledge Growth and the Allocation of Time. *Journal of Political Economy*. 2014. Vol.122(1). P.1-51.
73. Lyashenko V., Pidorycheva I. The formation of interstate and cross-border scientific-educational and innovative spaces between Ukraine and the European Union member states in the digital economy. *Virtual Economics*. 2019. Vol.2. № 2. P.48-58.
74. Madani D. A. Review of the Role and Impact of Export Processing Zones. *Policy research working paper*. 1999. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/789981468766806342/pdf/multi-page.pdf> (дата звернення: 17.12.2022).
75. Moberg L. The political economy of special economic zones. A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty of George Mason University In Partial Fulfillment of The Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy Economics George Mason University. Fairfax, Virginia. 2015.
76. Murphy K. M., Shleifer A., Vishny R. W. Industrialization and the Big Push. *Journal of Political Economy*. 1989. Vol.97(5). P. 1003-1026.
77. Perla J., Tonetti C. Equilibrium Imitation and Growth. J. *Journal of Political Economy*. 2014. Vol. 122(1). P. 52-76.
78. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. *The Financial Times*. 2016. <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/9930245c-b924-11e5-bf7e-8a339b6f2164.html> (дата звернення: 28.11.2022).
79. Special economic zones in South Asia. Harvard University : веб-сайт. URL: <https://www.innovations.harvard.edu/cache/documents/1247/124771.pdf> . (дата звернення: 3.12.2022).
80. Special Economic Zone SEZ. Financial Times LEXICON : веб-сайт. URL: <http://lexicon.ft.com/Term?term=SpecialEconomicZoneSEZ> (дата звернення: 2.12.2022).
81. Special economic zones: performance, lessons learned and implications for zone development. The MultiDonor Investment Climate Advisory Services of the World Bank Group : веб-сайт. URL: <https://www.wbginvestmentclimate.org>

[/toolkits/investmentgenerationtoolkit/upload/SEZReportApril\\_2008.pdf](#) (дата звернення: 25.11.2022).

82. Special economic zones. Political priority, economic gamble. *The Economist*. 2015. URL: <http://www.economist.com/news/finance-and-economics/21647630-free-trade-zones-are-more-popular-ever-with-politicians-if-not> (дата звернення: 8.12.2022).
83. Special Economic Zones. Progress, Emerging Challenges, and Future Directions. World Bank Group, 2011. 346 p.
84. Wong M. D., Buba J. (2017). Special economic zones: an operational review of their impacts. Washington, D.C.: World Bank Group. 174 p.